

عنصر محتوا در برنامه درسی قرآن دوره اول ابتدایی

■ معصومه نجفی باژگی* ■ سید محمد دلبری**

چکیده:

هدف از این پژوهش ارزشیابی عناصر محتوا شامل کتاب درسی، کتاب گویا، لوحه آموزشی مقوایی و کتاب راهنمای معلم در برنامه درسی آموزش قرآن دوره اول ابتدایی است. جامعه آماری پژوهش دانش آموزان، معلمان، کلاس‌های درس و مدارس دوره ابتدایی کل کشور است و با توجه به وسعت جامعه آماری روش نمونه‌گیری خوشه‌ای هدفمند انتخاب شد. حجم نمونه عبارت بودند از: چهار استان، ۱۶ مدرسه، ۴۸ کلاس درس، ۳۵۳ معلم، ۳۲ سرگروه آموزشی، ۲۹۵ دانش آموز. ابزارهای پژوهش شامل پرسش‌نامه کمی نظرسنجی معلمان، فرم مصاحبه نیمه‌ساختارمند معلم، فرم مصاحبه ساختارمند با دانش آموز و فرم سؤال‌های جلسات هم‌اندیشی معلمان بود و در تحلیل داده‌ها از الگوی مثلث‌سازی استفاده شد. طبق یافته‌های این پژوهش، محتوای آموزش قرآن همسو با برخی اصول و اهداف مدنظر آموزش قرآن نیست. درواقع با توجه به اینکه در اصول برنامه درسی بر جذابیت محتوا تأکید شده، در تألیف کتاب‌های قرآن دوره اول ابتدایی این مسئله مورد توجه قرار نگرفته است که حاصل آن تحقق نیافتن هدف انس و علاقه به قرآن است. معلمان در هر سه پایه اول تا سوم ابتدایی به بخش‌های مختلف محتوا (کتاب درسی، کتاب گویا، راهنمای معلم، لوحه آموزشی) نمره زیر میانگین داده‌اند. درواقع از نظر معلمان محتوای ارائه‌شده با وضع مطلوب فاصله دارد و نیاز به بازنگری اساسی دارد.

کتاب درسی، کتاب گویا، لوحه آموزشی مقوایی، کتاب راهنمای معلم، دوره اول ابتدایی

کلید واژه‌ها:

□ تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱/۲۸ □ تاریخ شروع بررسی: ۱۴۰۰/۲/۲۹ □ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۴/۱۵

* (نویسنده مسئول) استادیار گروه علوم انسانی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران، ایران. E-mail: najafimasoume@yahoo.com
** استادیار سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران، ایران. E-mail: mhmdelbari1@gmail.com

مقدمه

دین اسلام راه هدایت انسان‌ها به سوی کمال و رستگاری است. خداوند با هدایت خود، انسان را به راه و مسیر حرکت به سوی کمال راهنمایی می‌کند. یکی از منابع دریافت معارف اسلامی قرآن کریم است. قرآن کریم کتاب هدایت انسان‌ها و منبع اصلی وحی الهی، اعتقادات، اخلاق و احکام است. توانایی خواندن همراه با درک معنا، تدبر در قرآن و انس با آن از علل ورود هر فرد مسلمان به دریای معارف اسلامی است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱).

اهمیت قرآن در هدایت انسان سبب می‌شود که همواره در آموزش و پرورش سهم ویژه‌ای به آموزش قرآن اختصاص داده شود. بر همین اساس در سال ۱۳۷۶ تغییرات اساسی در اهداف، رویکرد، اصول حاکم بر برنامه درسی و روش‌های آموزش قرآن داده شد. سوادآموزی فارسی مبنای آموزش قرآن قرار گرفت و آموزش آن از پایه اول آغاز شد. کتاب‌های درسی هم از نظر ساختار و هم از نظر محتوا تغییرات اساسی کرد. در این دوره ضمن تهیه و تدوین راهنمای برنامه درسی و تصویب آن در شورای عالی آموزش و پرورش این برنامه به صورت آزمایشی اجرا شد (نباتی، ۱۳۸۷) و در پژوهش‌های گوناگون مورد ارزشیابی قرار گرفت.

برای نمونه، طاهری (۱۳۷۷) در ارزشیابی برنامه درسی آموزش قرآن پایه اول ابتدایی (آزمایشی) آورده است: «از تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از گردآوری داده‌ها در طرح ارزشیابی، از اجرای آزمایشی آموزش قرآن در ۳۸ کلاس پایه اول دختر و پسر منتخب تصادفی شهر تهران این نتایج حاصل شد:

۱. دانش‌آموزان کلاس‌های آزمایشی در روخوانی قرآن (محتوا و روش ارائه شده) موفقیت نسبی داشته‌اند، اما در همه موارد این موفقیت کمتر از حد انتظار برنامه بوده است.
۲. با مقایسه عملکرد دانش‌آموزان کلاس‌های گروه آزمایش با گروه گواه در فعالیت‌هایی از قبیل حفظ، روخوانی و درک معنا، در مجموع تفاوت چشم‌گیر و بالاتر از حد انتظاری مشاهده نمی‌شود.
۳. با مقایسه نمرات دانش‌آموزان گروه آزمایش در خواندن فارسی (پیش از شروع خواندن قرآن و در پایان آن با خود و با گروه گواه) و همچنین مقایسه نمرات دانش‌آموزان یادشده در خواندن فارسی و خواندن قرآن می‌توان دریافت که آموزش روخوانی قرآن (محتوا و روش ارائه شده)، که با آموزش خواندن فارسی مرتبط بوده است و تصور می‌شد در جهت تقویت آن عمل کند، گاهی حتی در جهت عکس عمل کرده است.
۴. مقایسه رفتار نگرشی دانش‌آموزان گروه آزمایش و گواه (بر اساس کلاس‌های اعلام شده از سوی طراحان دو گروه برنامه در برنامه آموزش معلمان) تفاوت معنی‌داری به نفع گروه گواه وجود دارد.»

هومن (۱۳۷۹) نیز به ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه آموزش قرآن در پایه‌های اول و دوم ابتدایی سراسر کشور پرداخت. در این طرح از الگوی ارزشیابی سیپ^۱ استفاده شد که تمامی ابعاد برنامه درسی را بررسی می‌کند. مهم‌ترین نتایج این طرح پژوهشی عبارت‌اند از:

- ◆ مناسب‌تر بودن شروع آموزش قرآن از پایه دوم ابتدایی به‌صورت آزمایشی
- ◆ حذف و اصلاح بخش‌هایی از محتوای کتاب درسی مانند دروس مربوط به روخوانی کلمات متصل به یکدیگر
- ◆ تغییر در جهت‌گیری برنامه استماع نوار از تأکید بر تکرار به جهت‌گیری عاطفی-ارزشی.

بر اساس پژوهش طاهری و دانشور (۱۳۸۰)، تحقق هدف‌ها در حوزه مهارت‌های روخوانی، خواندن شبیه نوارهای آموزشی و دریافت مفهوم پیام‌های قرآنی با مشکلاتی روبه‌رو بوده است. همچنین سنگین بودن حجم محتوای روخوانی در اجرای موفقیت‌آمیز برنامه اثر معکوس داشته است.

بر اساس پژوهش خوش‌خلق (۱۳۸۸)، به‌رغم اجرای مدون برنامه آموزش قرآن در مدارس کشور عملکرد دانش‌آموزان در فراگیری مهارت‌های قرآنی به‌ویژه روخوانی کلمه‌ها و آیه‌های مربوط به سوره‌ها در حد مطلوب نیست. طبق یافته‌های حاصل از ارزشیابی اجرای آزمایشی قرآن توسط پژوهشگاه، بر اساس نقاط ۵۰، ۶۰ و ۷۵ درصدی به ترتیب ۵/۶۸٪، ۵۵٪ و ۲۶٪ دانش‌آموزان پایه اول و ۳/۷۶٪، ۴/۶۴٪ و ۳۵٪ دانش‌آموزان پایه دوم به اهداف شناختی برنامه قرآن دست نیافته‌اند.

در سال ۱۳۸۹ با تولید سند جدیدی به نام برنامه درسی ملی، گفت‌وگو بر سر ایجاد تحول بنیادین در ساختار و محتوای نظام آموزشی اوج گرفت و همسوسازی با برنامه درسی ملی مطرح شد. به‌تبع آن کتاب‌های درسی نیز، از جمله کتاب‌های درسی قرآن از پایه اول تا سوم، دستخوش این تغییر و تحول شد. پس از تألیف کتاب قرآن اول ابتدایی و اجرای سراسری آن در مدارس، حسنی (۱۳۹۰) در ارزشیابی برنامه درسی قرآن اول ابتدایی درباره کتاب درسی قرآن به نتایج زیر دست یافت:

- ◆ به‌طور کلی پیام‌های قرآنی موردعلاقه دانش‌آموزان است. پیشنهاد شده است پیام‌ها از موضوعاتی انتخاب شوند که برای دانش‌آموزان ملموس باشند.
- ◆ از نظر معلمان برخی از اشعار به دلیل ارتباط کمتر با امور محسوس با شرایط سنی دانش‌آموزان این دوره متناسب نیست و در مجموع بخش عمده‌ای از اشعار کتاب باید بازبینی شود.
- ◆ مضمون و کیفیت تصاویر کتاب و تناسب آن با علائق دانش‌آموزان از نظر گروه‌های اطلاع‌رسان مثبت است و داوری آن‌ها در حد متوسط و بالاتر قرار دارد و به آموزش درس قرآن کمک بسیاری می‌کند. هرچند از نظر آن‌ها برخی از تصاویر برای دانش‌آموزان ملموس نیست و برخی از تصاویر هم، به‌ویژه تصاویر درس‌های اول و چهارم، نیاز به بازبینی دارند.
- ◆ در کتاب آموزش قرآن تعداد محدودی فعالیت نقاشی در نظر گرفته شده است.

- در سال ۱۳۹۱ کتاب قرآن پایه دوم ابتدایی تألیف و اجرای سراسری شد. حسنی (۱۳۹۱) در ارزشیابی برنامه درسی قرآن پایه دوم ابتدایی نیز به نتایج زیر دست یافت:
- ◆ حجم فعالیت‌ها به‌ویژه در بخش قواعد روخوانی و قرائت زیاد است.
  - ◆ بخش پیام‌های قرآنی جذاب اما در برخی موارد انتزاعی است.
  - ◆ برخی تصاویر پیام‌های قرآنی با مضمون پیام هماهنگ نیست.
  - ◆ اندازه قلم رسم‌الخط فارسی کتاب مناسب سن مخاطب نیست.
  - ◆ دانش‌آموزان نسبت به کتاب درسی نگاه مثبتی دارند و از بخش‌های داستان و پیام قرآنی رضایت دارند.
  - ◆ معلمان از کلیت کتاب اظهار رضایت کرده‌اند.
  - ◆ معلمان در اجرای برنامه با مشکل کمبود وسایل کمک‌آموزشی مثل لوحه و کتاب گویا مواجه‌اند.
  - ◆ فعالیت‌های انس با قرآن در منزل با مشکل چگونگی گزارش‌گیری معلم از روند اجرا در خانه و همچنین تکراری بودن فعالیت‌ها روبه‌روست.
  - ◆ کیفیت فیزیکی کتاب گویا و لوحه‌ها مناسب نیست و از طرفی کاربرد آن نیز در کلاس آسان نیست.

در ادامه طرح همسوسازی کتاب‌ها با برنامه درسی ملی، در سال ۱۳۹۲ کتاب آموزش قرآن پایه سوم ابتدایی تألیف شد و به اجرای سراسری درآمد که مورد ارزشیابی قرار نگرفت.

ارزشیابی برنامه درسی مرحله‌ای مهم و اساسی در فرایند برنامه‌ریزی درسی است که به‌منظور بررسی میزان مطلوبیت و مؤثر بودن برنامه درسی و رفع نواقص احتمالی آن انجام می‌شود. در بند ۱۰-۱۱ سند برنامه درسی ملی آمده است که «ارزشیابی از برنامه‌های درسی هریک از حوزه‌های تربیت و یادگیری، پس از اجرای سراسری هر برنامه در هریک از دوره‌های سه‌ساله تحصیلی، توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی انجام شده و نتیجه آن به شورای عالی گزارش می‌شود». در این باره، طرح پژوهش ارزشیابی برنامه درسی قرآن دوره اول ابتدایی مطابق با الگوی مدیریت‌گرا هدایت شد. در این پژوهش ابتدا برنامه قصدشده و اجراشده در شش عنصر اهداف و رویکرد، محتوا، مواد و منابع آموزشی، روش‌های یاددهی - یادگیری، ارزشیابی و جایگاه درس مورد مطالعه قرار گرفت و فاصله برنامه اجراشده از برنامه قصدشده مشخص شد. در ادامه، با سنجش اهداف کسب‌شده، میزان تحقق اهداف برنامه و اثربخشی آن تعیین شد. به دلیل گستردگی طرح، در این مقاله ارزشیابی عنصر محتوا در برنامه درسی آموزش قرآن دوره اول ابتدایی ارائه خواهد شد. عنصر محتوا شامل کتاب درسی، کتاب گویا، لوحه آموزشی مقوایی و کتاب راهنمای معلم در برنامه درسی آموزش قرآن در دوره اول ابتدایی است. از این‌رو، در این مقاله به

پرسش‌های زیر پاسخ داده خواهد شد:

۱. وضع موجود کتاب درسی در برنامه درسی قرآن، در دوره اول ابتدایی، از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟
۲. وضع موجود کتاب درسی در برنامه درسی قرآن، در دوره اول ابتدایی، از نگاه دانش‌آموزان چگونه است؟
۳. وضع موجود کتاب گویا در برنامه درسی قرآن، در دوره اول ابتدایی، از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟
۴. وضع موجود لوحه آموزشی مقوایی در برنامه درسی قرآن، در دوره اول ابتدایی، از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟
۵. وضع موجود کتاب راهنمای معلم در برنامه درسی قرآن، در دوره اول ابتدایی، از نگاه معلمان و گروه‌های آموزشی چگونه است؟

پیشینه تحقیق

سیر آموزش قرآن در سال‌های ۱۳۴۹ تا ۱۳۸۵ با توجه به تطورات برنامه آموزش قرآن در چهار دوره قابل بررسی است (نباتی، ۱۳۸۷) که به شرح زیرند:

- ◆ مرحله اول، سال‌های ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۷: درباره تدوین اهداف برنامه درسی، روش تدریس و شیوه ارزشیابی درس قرآن دوره ابتدایی هیچ برنامه مکتوبی وجود ندارد. محور اصلی انتخاب محتوا و تألیف کتاب‌های درسی، آرای شخصی، تجربی و سلیقه‌ای مؤلفان بوده است.
- ◆ مرحله دوم، سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۹: آموزش قرآن از پایه سوم آغاز می‌شد. در این مرحله بیشترین توجه بر آموزش روخوانی قرآن، آموزش قواعدی مثل آشنایی با حروف و حرکات کوتاه و کشیده و علائم دیگر بود.
- ◆ مرحله سوم، سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۶: در این دوره، اهداف و روش‌ها تغییراتی داشت، اما رویکرد آموزش همچنان بر آموزش روخوانی از طریق تقویت مهارت شنیداری بود. کتاب‌ها با تغییرات چشمگیری مانند تقطیع آیات، صفحه‌آرایی، تصویر مناسب و استفاده از رسم‌الخط آموزشی همراه بود. از آن دوره مکتوباتی غیرمدون درباره برنامه درسی قرآن وجود دارد به این خاطر که هنوز راهنمای برنامه درسی تدوین نشده بود.
- ◆ مرحله چهارم، سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۵: در پی تأکیدات مقام معظم رهبری در توجه ویژه به آموزش قرآن در آموزش و پرورش در سال ۱۳۷۶، در اهداف، رویکرد، اصول حاکم بر برنامه درسی و روش‌های آموزش قرآن تغییرات اساسی انجام شد. سوادآموزی فارسی مبنای آموزش قرآن

قرار گرفت و آموزش قرآن از پایه اول آغاز شد. کتاب‌های درسی هم از نظر ساختار و هم از نظر محتوا تغییرات اساسی کرد. در این دوره، ضمن تهیه و تدوین راهنمای برنامه درسی و تصویب آن در شورای عالی آموزش و پرورش، این برنامه به صورت آزمایشی اجرا شد و در پژوهش‌های گوناگون مورد ارزشیابی قرار گرفت (طاهری، ۱۳۷۷؛ سعیدی رضوانی، ۱۳۷۸؛ هومن، ۱۳۷۹؛ طاهری و دانشور، ۱۳۸۰؛ شعبانی، ۱۳۸۲؛ خوش خلق، ۱۳۸۸).

برنامه درسی مصوب قرآن شامل اصول، اهداف، محتوا، روش تدریس و ارزشیابی است که سال ۱۳۸۱ در شورای عالی آموزش و پرورش مصوب شده است. اهداف کلی آموزش قرآن در دوره ابتدایی در این برنامه عبارت‌اند از:

- ◆ آشنایی با قرآن کریم به منزله کلام الهی و کتاب آسمانی.
  - ◆ تقویت انس و علاقه به قرآن کریم و یادگیری آن.
  - ◆ توانایی روخوانی قرآن به صورت شمرده و آرام از روی مصحف با رسم الخط آموزشی.
  - ◆ توانایی خواندن آیات کتاب درسی به صورت روان یا آهنگین.
  - ◆ آشنایی با قواعد ضروری روخوانی قرآن.
  - ◆ حفظ برخی از سوره‌های کوتاه کتاب درسی.
  - ◆ آشنایی با برخی از داستان‌های قرآن کریم.
  - ◆ فراگیری معنای برخی از کلمات ساده و عبارات کوتاه قرآن.
  - ◆ تقویت علاقه به شنیدن، خواندن و فهم معنای آیات قرآن کریم.
  - ◆ آشنایی با مفهوم برخی از پیام‌های قرآن.
  - ◆ شناخت و تقویت استعدادهای دانش‌آموزان در گرایش‌های مختلف آموزش قرآن.
- در برنامه درسی ملی در بخش مربوط به حوزه تربیت و یادگیری قرآن و عربی آمده است:
- «حوزه یادگیری قرآن و عربی شامل دو حوزه محتوایی آموزش قرآن کریم و آموزش عربی است و حد نهایی یادگیری قرآن به شرح زیر است:

- ◆ توانایی خواندن صحیح و روان قرآن کریم
- ◆ توانایی درک معنای عبارات ساده و پر کاربرد قرآن کریم
- ◆ توانایی نسبی تدبر در آیات قرآن کریم به منظور درک ساده و اولیه دقایق و ظرایف مفاهیم آیات، بدون آموزش تخصصی علوم قرآنی
- ◆ انس مستمر و دائمی با قرآن کریم به نحوی که دانش‌آموزان اهل خواندن و تفکر در قرآن باشند و این امر را لازمه تربیت دینی و اعتلای هویت الهی خویش بدانند.»

بر اساس مقایسه اهداف برنامه مصوب قرآن و برنامه درسی ملی تأکید آموزش قرآن در دوره ابتدایی بر روخوانی قرآن، درک عبارات پرکاربرد، توانایی تدبر در آیات برای درک ساده و انس با قرآن است. مروری بر برنامه آموزش قرآن کشورهای مسلمان در زمینه اهداف آموزش قرآن و نحوه اجرای آن نکات چشمگیری دارد که در ادامه و برای نمونه آموزش قرآن برنامه درسی در مالزی ارائه می‌شود.

در آموزش و پرورش کشور مالزی درسی با عنوان قرآن، همانند آنچه در آموزش و پرورش ایران وجود دارد، تعریف نشده و قرآن و مباحث مربوط به خواندن آن در قالب درس اسلام گنجانده شده است. یکی از برنامه‌های مهم مالزی در بحث اسلام، برنامه‌ای به نام جی - کاف است. این برنامه شامل طیف وسیعی از مهارت‌های بنیادی مذهبی از جمله قرائت قرآن، یادگیری الفبای جاوی زبان عربی و همچنین اصول و مبانی عبادت است. ناآشنایی با زبان عربی به علت تلفظ و علائم پیچیده روخوانی بخشی از مشکلات اصلی در بهبود وضعیت قرائت دانش‌آموزان در مالزی است. اهداف برنامه جی - کاف به شرح زیر است:

- ◆ تعمیم ماهرانه حروف الفبای جاوی برای آن دسته از دانش‌آموزان مسلمان که قادرند این خط را بخوانند و بنویسند
- ◆ تکمیل خواندن کل قرآن با مهارت و کیفیت
- ◆ تسلط بر اصول زبان عربی ارتباطی
- ◆ فهم همراه با عمل به دستورات اساسی پرستش خداوند (وزارت آموزش و پرورش مالزی، ۲۰۰۴، به نقل از صفوی، ۱۳۹۳).

تمام دانش‌آموزان مسلمانانی که در مدارس عمومی (دولتی) در مقطع ابتدایی ثبت‌نام می‌کنند موظفانند از این برنامه، در تمام پایه‌های این مقطع از سال اول تا پایان سال ششم، تبعیت کنند. مواد درسی موردنیاز و ملزومات تدریس توسط وزارت آموزش و پرورش تأمین می‌شود. این موارد از این قرار است:

- ◆ ارائه کتابچه خط‌مشی‌ها برای اجرا و مدیریت برنامه درسی جی - کاف
- ◆ تعیین الگوهای تدریس و فعالیت‌های تکمیلی برنامه درسی
- ◆ آماده‌سازی کتاب‌های درسی
- ◆ ساخت نرم‌افزارهای آموزشی
- ◆ بهره‌گیری از آزمایشگاه جی - کاف.

یکی از الگوهای برنامه جی - کاف الگوی ختم قرآن است. به‌منظور دستیابی به هدف ختم قرآن در مقطع ابتدایی، چند شیوه در برنامه جی - کاف معرفی شد. این شیوه‌ها به قرار زیرند:

- ◆ شیوه الگوی شش‌ماهه ختم قرآن در شش‌ماهه اول سال تحصیلی طی فرایند یاددهی - یادگیری
- ◆ شیوه هدایت قرائت قرآن در شش‌ماهه دوم سال تحصیلی طی فرایند یاددهی - یادگیری

- ◆ شیوه تسمیک خارج از فرایند یاددهی - یادگیری
  - ◆ شیوه اردوهای قرآن‌آموزی منظم خارج از ساعات مدرسه.
- بعد از به‌جا گذاشتن این شیوه‌ها انتظار می‌رود که دانش‌آموزان دوره ابتدایی:
۱. آیات قرآن را قرائت کنند و همچنین به‌طور صحیح هر حرف را از مخرج حروف ادا کنند.
  ۲. آیات قرآن را با به‌کارگیری قوانین تجوید به‌طور شایسته قرائت کنند.
  ۳. آیات قرآن را به‌طور روان و سلیس قرائت کنند.
  ۴. قرائت کل قرآن را در انتهای مقطع ابتدایی تکمیل کنند.
- چهار هدف ذکر شده از طریق چهار راهبرد آموزشی الگوی ختم قرآن جی - کاف به ثمر می‌رسد. ظریف^۲ و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهش خود به ارزیابی مهارت خواندن قرآن در برنامه جی - کاف پرداختند. در این پژوهش به‌طور تصادفی در یکی از مدارس مالزی آزمایش روخوانی قرآن انجام شد. بر اساس نتایج، سطح مهارت دانش‌آموزان در خواندن قرآن با پیشرفت همراه بوده است.
- بررسی تجارب کشور مالزی دارای نکات زیر است:
- ◆ درگیرسازی دانش‌آموزان نقش مهمی در آموزش قرآن دارد.
  - ◆ این درگیرسازی در برنامه درسی مالزی با اختصاص زمان مناسب آغاز می‌شود.
  - ◆ در گام بعدی، برنامه‌های متفاوت و مکمل در راستای برنامه درسی آموزش و پرورش ارائه می‌شود.
  - ◆ این برنامه‌ها در قالب برنامه‌ای به نام جی - کاف ارائه می‌شود.
  - ◆ جی - کاف مشتمل بر چهار عنصر است که به شکل‌های متفاوت مفاهیم اسلامی - قرآنی، قرائت قرآن و زبان عربی را با هم درگیر می‌سازد.
  - ◆ جی - کاف در بخش ایجاد موقعیت یادگیری قرآنی برنامه‌ای به نام برنامه ختم قرآن دارد که از چند الگوی متفاوت تشکیل شده است.

روش پژوهش

در این پژوهش روش تحلیل اطلاعات ترکیبی است و در ترکیب اطلاعات از الگوی همسوسازی یا مثلث‌سازی^۴ استفاده شده است. در الگوی همسوسازی داده‌های کمی و کیفی با همدیگر ترکیب می‌شوند و تفسیری از هر دو داده ارائه می‌شود.

برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش، نحوه اجرای برنامه درسی در سطح کلاس، مدرسه، منطقه و استان با روش بررسی و پیمایش میدانی و استفاده از ابزارهای مناسب (پرسش‌نامه کمی نظرسنجی معلمان، فرم مصاحبه نیمه‌ساختارمند معلم، فرم مصاحبه ساختارمند با دانش‌آموز) و برگزاری جلسات گروه‌های کانونی^۵ با سرگروه‌های آموزشی استان‌ها و معلمان مجرب بررسی شد. از آنجاکه داده‌های

گوناگونی در این روش گردآوری شد، داده‌ها مثلث‌سازی شد و تحلیل‌ها و تصمیم‌ها بر اساس ترکیب آن‌ها انجام گرفت. در این پژوهش از الگوی همگرا استفاده شد. ابتدا هر کدام از داده‌های کیفی و کمی جداگانه تحلیل شدند و سپس از مقایسه و مقابله نتایج آن‌ها تحلیل و تفسیر نهایی ارائه شد. از این الگو زمانی استفاده می‌شود که پژوهشگر بخواهد نتایج را مقایسه، معتبرسازی و تأیید کند یا نتایج کمی را با یافته‌های کیفی حمایت کند. در این طرح نتایج یافته‌های کمی در محیط اس‌پی‌اس‌اس^۶ تحلیل شد و داده‌های کیفی نیز در سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی تحلیل شد. سپس با مقایسه و مقابله یافته‌ها و تفسیر آن‌ها نتایج نهایی به دست آمد.

جامعه آماری این پژوهش دانش‌آموزان، معلمان، کلاس‌های درس و مدارس دوره ابتدایی کل کشور بودند. با توجه به وسعت جامعه آماری، روش نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای هدفمند انجام شد. ابتدا چهار استان تهران (مرکز و برخوردار)، خراسان رضوی (نیمه‌برخوردار)، هرمزگان (کم‌برخوردار) و آذربایجان شرقی (از مناطق دوزبانه) انتخاب شدند. جامعه موردپژوهش یک شهر مرکز استان (شهرستان مرکزی) و یک شهر استان (شهرستان غیرمرکزی) بود. در تهران دو منطقه ۱۲ (منطقه مذهبی) و ۵ انتخاب شدند. از هر شهر دو مدرسه، یک مدرسه دخترانه و یک مدرسه پسرانه (دولتی)، و در مجموع ۱۶ مدرسه انتخاب شد. از هر مدرسه نیز یک کلاس از هر یک از پایه‌های اول، دوم و سوم انتخاب شد که در مجموع ۴۸ کلاس درس به همراه معلمان آن‌ها در پایه‌های اول تا سوم در چهار استان حجم نمونه را تشکیل دادند. همچنین در هر استان یک گروه هم‌اندیش تشکیل شد. انتخاب اعضای گروه‌های آموزشی برای گروه‌های هم‌اندیش به صورت هدفمند و با معرفی استان شامل ۸ نفر از سرگروه‌های آموزشی و معلمان باتجربه پایه بودند که در مجموع ۳۲ نفر می‌شدند. همچنین برای ۳۵۳ معلم از چهار استان پرسش‌نامه کمی ارسال و اطلاعات آن گردآوری شد و با ۲۹۵ دانش‌آموز مصاحبه ساختارمند انجام شد.

■ یافته‌های پژوهش

محتوا در برنامه درسی قرآن شامل کتاب درسی، کتاب گویا، لوحه‌های آموزشی مقوایی و کتاب راهنمای معلم است. به منظور بررسی محتوا، با استفاده از پرسش‌نامه نظرسنجی، اطلاعات کمی گردآوری شد و با برگزاری جلسات هم‌اندیشی و مصاحبه فردی اطلاعات کیفی به دست آمد. در ادامه، یافته‌های کمی و کیفی هر یک از اجزای محتوا به ترتیب ارائه می‌شود.

۱. نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره کتاب درسی

● وضع موجود کتاب درسی در برنامه درسی قرآن در دوره اول ابتدایی از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟

به منظور بررسی کتاب درسی آموزش قرآن در پایه اول، دوم و سوم ابتدایی، با پرسش‌نامه نظرسنجی عناصر برنامه، از ۳۵۳ معلم نظرسنجی شد. یافته‌ها به شرح ذیل است:

جدول ۱. وضعیت عناصر ارزیابی محتوای کتاب قرآن اول ابتدایی از نگاه معلمان (فراوانی، درصد، میانگین و ترتیب)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم		
۱۷	۲/۰۱	۱۸۵	۰	۳۱	۶	۸۱	۶۷	فراوانی	● مطالب مقدمه کتاب متناسب با نیازهای معلم است.
		%۱۰۰	۰	%۱۶/۸	%۳/۲	%۴۸/۸	%۳۶/۲	درصد	
۸	۲/۳۰	۱۸۱	۶	۲۳	۳۶	۷۰	۴۶	فراوانی	● مطالب مقدمه کتاب متناسب با نیازهای والدین است.
		%۱۰۰	%۳/۳	%۱۲/۷	%۱۹/۹	%۳۸/۷	%۲۵/۴	درصد	
۲۳	۱/۷۰	۱۸۱	۰	۱۱	۸	۷۸	۸۴	فراوانی	● شروع درس با تصویر مناسب است.
		%۱۰۰	۰	%۶/۱	%۴/۴	%۴۳/۱	%۴۶/۴	درصد	
۲۲	۱/۷۳	۱۸۳	۱	۸	۸	۸۹	۷۷	فراوانی	● شروع درس با تصویر درک معنا به دانش‌آموزان کمک کرده است.
		%۱۰۰	%۰/۵	%۴/۴	%۴/۴	%۴۸/۶	%۴۲/۱	درصد	
۱	۳/۲۰	۱۸۲	۲۷	۶۷	۳۱	۲۹	۲۸	فراوانی	● بهتر است درس به جای تصویر با سوره شروع شود.
		%۱۰۰	%۱۴/۸	%۳۶/۸	%۱۷	%۱۵/۹	%۱۵/۴	درصد	
۶	۲/۳۵	۱۸۱	۵	۳۱	۲۶	۸۰	۳۹	فراوانی	● فعالیت با هم بخوانیم (شعر) متناسب با ترجمه سوره است.
		%۱۰۰	%۲/۸	%۱۷/۱	%۱۴/۴	%۴۴/۲	%۲۱/۵	درصد	
۱۸	۲/۰۰	۱۷۸	۱	۲۲	۱۵	۷۸	۶۲	فراوانی	● فعالیت با هم بخوانیم (شعر) مناسب است.
		%۱۰۰	%۰/۶	%۱۲/۴	%۸/۴	%۴۳/۸	%۳۴/۸	درصد	
۱۹	۱/۹۶	۱۸۱	۷	۲۰	۱۳	۵۹	۸۲	فراوانی	● نوع سوره‌ها برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۳/۹	%۱۱	%۷/۲	%۳۲/۶	%۴۵/۳	درصد	
۱۲	۲/۲۲	۱۷۸	۸	۳۷	۸	۵۹	۶۶	فراوانی	● تعداد سوره‌ها برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۴/۵	%۲۰/۸	%۴/۵	%۳۳/۱	%۳۷/۱	درصد	
۱۴	۲/۱۹	۱۸۱	۶	۳۲	۹	۷۷	۵۷	فراوانی	● اکثر دانش‌آموزان به حفظ سوره‌ها علاقه نشان می‌دهند.
		%۱۰۰	%۳/۳	%۱۷/۷	%۵	%۴۲/۵	%۳۱/۵	درصد	
۳	۲/۴۷	۱۸۲	۲	۵۹	۸	۶۷	۴۶	فراوانی	● اکثر دانش‌آموزان به راحتی سوره‌ها را حفظ می‌کنند.
		%۱۰۰	%۱/۱	%۳۲/۴	%۴/۴	%۳۶/۸	%۲۵/۳	درصد	
۱۳	۲/۲۰	۱۸۳	۵	۳۶	۷	۷۸	۵۷	فراوانی	● محتوای پیام‌های قرآنی برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۷	%۱۹/۷	%۳/۸	%۴۲/۶	%۳۱/۱	درصد	

جدول ۱. (ادامه)

ترتیب میانگین	میانگین اژه	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم	
۷	۲/۳۴	۱۸۴	۶	۴۰	۱۴	۷۴	۵۰	فراوانی
		%۱۰۰	%۳/۳	%۲۱/۷	%۷/۶	%۴۰/۲	%۲۷/۲	درصد
۱۶	۲/۰۳	۱۸۳	۵	۲۱	۱۱	۸۳	۶۳	فراوانی
		%۱۰۰	%۲/۷	%۱۱/۵	%۶	%۴۵/۴	%۳۴/۴	درصد
۱۱	۲/۲۵	۱۸۳	۹	۲۸	۱۴	۸۰	۵۲	فراوانی
		%۱۰۰	%۴/۹	%۱۵/۳	%۷/۷	%۴۳/۷	%۲۸/۴	درصد
۴	۲/۳۸	۱۸۳	۷	۳۹	۱۹	۷۰	۴۸	فراوانی
		%۱۰۰	%۳/۸	%۲۱/۳	%۱۰/۴	%۳۸/۳	%۲۶/۲	درصد
۱۰	۲/۲۶	۱۸۲	۱۱	۲۷	۱۱	۸۳	۵۰	فراوانی
		%۱۰۰	%۶	%۱۴/۸	%۶	%۴۵/۶	%۲۷/۵	درصد
۲	۲/۸۸	۱۸۳	۱۸	۵۲	۳۰	۵۶	۲۷	فراوانی
		%۱۰۰	%۹/۸	%۲۸/۴	%۱۶/۴	%۳۰/۶	%۱۴/۸	درصد
۹	۲/۲۷	۱۸۴	۶	۳۰	۲۱	۷۷	۵۰	فراوانی
		%۱۰۰	%۳/۳	%۱۶/۳	%۱۱/۴	%۴۱/۸	%۲۷/۲	درصد
۱۵	۲/۱۷	۱۸۴	۲	۲۹	۱۵	۹۰	۴۸	فراوانی
		%۱۰۰	%۱/۱	%۱۵/۸	%۸/۲	%۴۸/۹	%۲۶/۱	درصد
۲۰	۱/۸۵	۱۸۱	۶	۲۰	۷	۵۵	۹۳	فراوانی
		%۱۰۰	%۳/۳	%۱۱	%۳/۹	%۳۰/۴	%۵۱/۴	درصد
۲۱	۱/۸۰	۱۸۳	۷	۱۷	۷	۵۴	۹۸	فراوانی
		%۱۰۰	%۳/۸	%۹/۳	%۳/۸	%۲۹/۵	%۵۳/۶	درصد
۵	۲/۳۷	۱۸۲	۱۳	۳۲	۲۰	۶۲	۵۵	فراوانی
		%۱۰۰	%۷/۱	%۱۷/۶	%۱۱	%۳۴/۱	%۳۰/۲	درصد
								۲/۲۱
وضعیت کلی محتوای کتاب قرآن اول ابتدایی								

بر اساس جدول ۱، در برنامه درسی قرآن در بخش محتوا عملکرد ضعیفی وجود دارد. چنان‌که ملاحظه می‌شود، با احتساب میانگین ۳ در این بخش، میانگین نظر معلمان درباره محتوای کتاب قرآن پایه اول ابتدایی ۲/۲۱ است. به بیان دیگر، تقریباً تمامی معلمان در این خصوص کاملاً مخالف یا مخالف بوده‌اند.

جدول ۲. وضعیت عناصر ارزیابی محتوای کتاب قرآن دوم ابتدایی از نگاه معلمان (فراوانی، درصد، میانگین و ترتیب)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم	فراوانی	توضیح
۲۰	۲/۰۹	۱۹۱	۳	۲۶	۱۱	۹۶	۵۵	فراوانی	● مطالب مقدمه کتاب متناسب با نیازهای معلم است.
		%۱۰۰	%۱/۶	%۱۳/۶	%۵/۸	%۵۰/۳	%۲۸/۸	درصد	
۱۴	۲/۲۵	۱۸۶	۴	۲۱	۳۹	۷۵	۴۷	فراوانی	● مطالب مقدمه کتاب متناسب با نیازهای والدین است.
		%۱۰۰	%۲/۲	%۱۱/۳	%۲۱	%۴۰/۳	%۲۵/۳	درصد	
۲۳	۱/۷۶	۱۹۰	۴	۱۰	۱۰	۷۸	۸۸	فراوانی	● شروع درس با تصویر مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۱	%۵/۳	%۵/۳	%۴۱/۱	%۴۶/۳	درصد	
۲۴	۱/۶۹	۱۸۸	۵	۸	۷	۷۲	۹۶	فراوانی	● شروع درس با تصویر در درک معنا به دانش‌آموزان کمک کرده است.
		%۱۰۰	%۲/۷	%۴/۳	%۳/۷	%۳۸/۳	%۵۱/۱	درصد	
۲	۳/۴۵	۱۸۷	۴۰	۷۵	۲۵	۲۳	۲۴	فراوانی	● بهتر است درس به جای تصویر با سوره شروع شود.
		%۱۰۰	%۲۱/۴	%۴۰/۱	%۱۳/۴	%۱۲/۳	%۱۲/۸	درصد	
۷	۲/۵۰	۱۹۰	۱۸	۳۶	۱۵	۷۵	۴۶	فراوانی	● تعداد قواعد روخوانی برای آموزش در این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۹/۵	%۱۸/۹	%۷/۹	%۳۹/۵	%۲۴/۲	درصد	
۱	۴/۰۵	۱۹۰	۴	۲۲	۹	۸۱	۷۴	فراوانی	● سوره‌های تکراری کلاس اول مشکلی برای آموزش روخوانی در این پایه ایجاد نمی‌کند.
		%۱۰۰	%۲/۱	%۱۱/۶	%۴/۷	%۴۲/۶	%۳۸/۹	درصد	
۹	۲/۴۸	۱۹۰	۲۲	۳۶	۱۰	۶۵	۵۷	فراوانی	● انتخاب عبارتهای قرآنی کتاب برای پایه دوم مناسب است.
		%۱۰۰	%۱۱/۶	%۱۸/۹	%۵/۳	%۳۴/۲	%۳۰	درصد	
۶	۲/۵۲	۱۸۸	۱۳	۴۵	۱۱	۷۶	۴۳	فراوانی	● تعداد عبارتهای قرآنی برای پایه دوم مناسب است.
		%۱۰۰	%۶/۹	%۲۳/۹	%۵/۹	%۴۰/۴	%۲۲/۹	درصد	
۱۹	۲/۰۹	۱۹۰	۷	۲۳	۹	۹۳	۵۸	فراوانی	● انتخاب داستانهای قرآنی کتاب برای پایه دوم مناسب است.
		%۱۰۰	%۳/۷	%۱۲/۱	%۴/۷	%۴۸/۹	%۳۰/۵	درصد	

جدول ۲. (ادامه)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم		
۱۱	۲/۳۶	۱۸۳	۹	۳۶	۱۲	۸۱	۴۵	فراوانی	۱۱ • تعداد داستان‌های قرآنی برای پایهٔ دوم مناسب است.
		%۱۰۰	%۴/۹	%۱۹/۷	%۶/۶	%۴۴/۳	%۲۴/۶	درصد	
۱۲	۲/۲۵	۱۸۹	۶	۳۲	۱۷	۸۲	۵۲	فراوانی	۱۲ • ترتیب قواعد روخوانی مناسب است.
		%۱۰۰	%۳/۲	%۱۶/۹	%۹	%۴۳/۴	%۲۷/۵	درصد	
۲۲	۲/۰۳	۱۸۹	۹	۱۴	۲۶	۶۵	۷۵	فراوانی	۱۳ • بهتر است هر درس با موضوع خاصی ارائه شود و بافت معنایی ایجاد شود که بر کل اجزا حاکم باشد.
		%۱۰۰	%۴/۸	%۷/۴	%۱۳/۸	%۳۴/۴	%۳۹/۷	درصد	
۴	۲/۹۸	۱۸۶	۳۰	۴۷	۳۰	۴۸	۳۱	فراوانی	۱۴ • دانش‌آموزان به انجام بخش انس با قرآن در خانه علاقه نشان می‌دهند.
		%۱۰۰	%۱۶/۱	%۲۵/۳	%۱۶/۱	%۲۵/۸	%۱۶/۷	درصد	
۱۲	۲/۲۸	۱۹۰	۹	۲۸	۲۱	۸۱	۵۱	فراوانی	۱۵ • نوع سوره‌ها برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۴/۷	%۱۴/۷	%۱۱/۱	%۴۲/۶	%۲۶/۸	درصد	
۱۰	۲/۴۲	۱۹۰	۱۹	۳۱	۱۵	۷۱	۵۴	فراوانی	۱۶ • تعداد سوره‌ها برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۱۰	%۱۶/۳	%۷/۹	%۳۷/۴	%۲۸/۴	درصد	
۱۸	۲/۱۱	۱۸۹	۴	۳۱	۷	۸۷	۶۰	فراوانی	۱۷ • محتوای پیام‌های قرآنی برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۱	%۱۶/۴	%۳/۷	%۴۶	%۳۱/۷	درصد	
۱۷	۲/۱۱	۱۸۸	۴	۳۰	۱۳	۷۷	۶۴	فراوانی	۱۸ • تعداد پیام‌های قرآنی برای این پایه مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۱	%۱۶	%۶/۹	%۴۱	%۳۴	درصد	
۱۵	۲/۱۸	۱۸۶	۴	۳۷	۱۰	۷۳	۶۲	فراوانی	۱۹ • تصاویر مربوط به پیام‌ها و داستان‌ها برای دانش‌آموزان مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۲	%۱۹/۹	%۵/۴	%۳۹/۲	%۳۳/۳	درصد	
۱۶	۲/۱۸	۱۸۸	۴	۳۲	۱۴	۸۲	۵۶	فراوانی	۲۰ • لغات و ترجمهٔ آن‌ها که در پیام قرآنی آمده مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۱	%۱۷	%۷/۴	%۴۳/۶	%۲۹/۸	درصد	
۳	۳/۰۸	۱۸۶	۲۰	۶۳	۳۴	۵۰	۱۹	فراوانی	۲۱ • در حالت فعلی دروس قاعده‌محورند. (مثلاً پیام قرآنی درس ششم نماز است، اما انتخاب محتوا در جهت تکمیل مبحث نماز نیست و قاعده‌محور است.) این وضعیت مناسب است.
		%۱۰۰	%۱۰/۸	%۳۳/۹	%۱۸/۳	%۲۶/۹	%۱۰/۲	درصد	

جدول ۲. (ادامه)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم		
۸	۲/۴۹	۱۸۸	۱۴	۴۳	۱۱	۷۴	۴۶	فراوانی	۲۲ • اکثر دانش‌آموزان در این پایه به حفظ سوره‌ها علاقه نشان می‌دهند.
		%۱۰۰	%۷/۴	%۲۲/۹	%۵/۹	%۳۹/۴	%۲۴/۵	درصد	
۵	۲/۷۶	۱۸۷	۱۶	۶۴	۷	۶۰	۴۰	فراوانی	۲۳ • اکثر دانش‌آموزان در این پایه به راحتی سوره‌ها را حفظ می‌کنند.
		%۱۰۰	%۸/۶	%۳۴/۲	%۳/۷	%۳۲/۱	%۲۱/۴	درصد	
۲۱	۲/۰۷	۱۸۸	۱۱	۲۲	۱۱	۶۹	۷۵	فراوانی	۲۴ • آموزش روخوانی قرآن در ارتقای مهارت خواندن اکثر دانش‌آموزان در سایر دروس کمک می‌کند.
		%۱۰۰	%۵/۹	%۱۱/۷	%۵/۹	%۳۶/۷	%۳۹/۹	درصد	
۲/۴۲								وضعیت کلی محتوای کتاب قرآن دوم ابتدایی	

بر اساس جدول ۲، در برنامه درسی قرآن در بخش محتوا عملکرد ضعیفی وجود دارد. چنان‌که ملاحظه می‌شود، با احتساب میانگین ۳ در این بخش، میانگین نظر معلمان درباره محتوای کتاب قرآن پایه دوم ابتدایی ۲/۴۲ است. به بیان دیگر، تقریباً تمامی معلمان در این خصوص کاملاً مخالف یا مخالف بوده‌اند.

جدول ۳. وضعیت عناصر ارزیابی محتوای کتاب قرآن سوم ابتدایی از نگاه معلمان (فراوانی، درصد، میانگین و ترتیب)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم		
۲۱	۱/۸۹	۱۷۰	۲	۱۵	۱۱	۷۷	۶۵	فراوانی	۱ • مطالب مقدمه کتاب متناسب با نیازهای معلم است.
		%۱۰۰	%۱/۲	%۸/۸	%۶/۵	%۴۵/۳	%۳۸/۲	درصد	
۱۶	۲/۱۰	۱۷۰	۴	۱۸	۲۷	۶۳	۵۸	فراوانی	۲ • مطالب مقدمه کتاب متناسب با نیازهای والدین است.
		%۱۰۰	%۲/۴	%۱۰/۶	%۱۵/۹	%۳۷/۱	%۳۴/۱	درصد	
۱۸	۲/۰۵	۱۷۰	۵	۱۶	۲۰	۷۱	۵۸	فراوانی	۳ • شروع درس در فصل سوم (انس با قرآن) با روخوانی مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۹	%۹/۴	%۱۱/۸	%۴۱/۸	%۳۴/۱	درصد	
۱۳	۲/۳۴	۱۶۳	۱۵	۱۶	۲۸	۵۴	۵۰	فراوانی	۴ • ترتیب فصل‌بندی کتاب (تقدم و تأخر) مناسب است.
		%۱۰۰	%۹/۲	%۹/۸	%۱۷/۲	%۳۳/۱	%۳۰/۷	درصد	

جدول ۳. (ادامه)

ترتیب میانگین	میانگین ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم	
۲۲	۱/۸۸	۱۶۷	۱	۱۷	۱۶	۶۰	۷۳	فراوانی
		%۱۰۰	%۰/۱۶	%۱۰/۲	%۹/۱۶	%۳۵/۹	%۴۳/۷	درصد
۵ • تکرار آموزش و یادآوری قواعد پایه دوم در پایه سوم مناسب است.								
۱۹	۲/۰۵	۱۶۲	۲	۲۰	۱۶	۷۰	۵۴	فراوانی
		%۱۰۰	%۱/۲	%۱۲/۳	%۹/۹	%۴۳/۲	%۳۳/۳	درصد
۶ • متمایز کردن حروف ناخوانا (مثلاً در والسما) مناسب است.								
۲	۳/۰۳	۱۶۹	۳۲	۴۴	۱۱	۶۱	۲۱	فراوانی
		%۱۰۰	%۱۸/۹	%۲۶	%۶/۵	%۳۶/۱	%۱۲/۴	درصد
۷ • در بخش سی‌وسه روز تعداد و حجم آیات صفحات قرآنی (مثلاً روز بیست‌ویکم) مناسب است.								
۱۱	۲/۵۰	۱۶۷	۱۱	۳۳	۱۱۴	۸۰	۲۹	فراوانی
		%۱۰۰	%۶/۶	%۱۹/۸	%۸/۴	%۴۷/۹	%۱۷/۴	درصد
۸ • نبودن علائم وقف باعث خستگی چشم دانش‌آموزان و در نتیجه بروز غلط‌های اعرابی می‌شود.								
۶	۲/۸۴	۱۶۶	۱۶	۴۳	۳۴	۴۴	۲۹	فراوانی
		%۱۰۰	%۹/۶	%۲۵/۹	%۲۰/۵	%۲۶/۵	%۱۷/۵	درصد
۹ • بهتر است فصل اول و دوم کتاب با هم جابه‌جا شود.								
۹	۲/۶۰	۱۶۶	۱۴	۳۳	۲۰	۷۱	۲۸	فراوانی
		%۱۰۰	%۸/۴	%۱۹/۹	%۱۲	%۴۲/۸	%۱۶/۹	درصد
۱۰ • با توجه به زمان پیش‌بینی‌شده، زمان تدریس بخش انس با قرآن مناسب است.								
۱۵	۲/۲۰	۱۶۷	۶	۲۷	۱۳	۶۹	۵۲	فراوانی
		%۱۰۰	%۳/۶	%۱۶/۲	%۷/۸	%۴۱/۳	%۳۱/۱	درصد
۱۱ • آموزش نماز در فصل اول و تمرین آن در فصل سوم کتاب مناسب است.								
۲۰	۱/۹۶	۱۶۷	۲	۲۶	۶	۶۳	۷۰	فراوانی
		%۱۰۰	%۱/۲	%۱۵/۶	%۳/۶	%۳۷/۷	%۴۱/۹	درصد
۱۲ • در پایه سوم حفظ دو سوره از سوره‌های کوچک قرآن مناسب است.								
۳	۲/۹۶	۱۶۵	۲۸	۴۶	۱۴	۴۵	۳۲	فراوانی
		%۱۰۰	%۱۷	%۲۷/۹	%۸/۵	%۲۷/۳	%۱۹/۴	درصد
۱۳ • نبودن پیام و داستان در فصل دوم (سی‌وسه روز) مناسب است.								
۱	۳/۰۴	۱۶۸	۳۴	۴۰	۱۴	۵۹	۲۱	فراوانی
		%۱۰۰	%۲۰/۲	%۲۳/۸	%۸/۳	%۳۵/۱	%۱۲/۵	درصد
۱۴ • دانش‌آموزان به انجام بخش انس با قرآن در خانه علاقه نشان می‌دهند.								
۱۷	۲/۱۰	۱۶۸	۲	۲۵	۷	۸۷	۴۷	فراوانی
		%۱۰۰	%۱/۲	%۱۴/۹	%۴/۲	%۵۱/۸	%۲۸	درصد
۱۵ • رسم‌الخط به کاررفته در آیات مناسب است.								
۱۴	۲/۲۵	۱۶۶	۷	۲۰	۲۱	۷۷	۴۱	فراوانی
		%۱۰۰	%۴/۲	%۱۲	%۱۲/۷	%۴۶/۴	%۲۴/۷	درصد
۱۶ • آموزش کتاب درسی قرآن در این پایه باعث انس مستمر دانش‌آموزان با قرآن کریم می‌شود.								

جدول ۳. (ادامه)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم		
۵	۲/۸۵	۱۶۴	۳۵	۴۸	۹	۵۱	۲۱	فراوانی	۱۷ • آموزش بخش دوم کتاب در سی‌وسه روز پشت سرهم باعث خستگی دانش‌آموزان نمی‌شود.
		%۱۰۰	%۲۱/۳	%۲۹/۳	%۵/۵	%۳۱/۱	%۱۲/۸	درصد	
۸	۲/۷۹	۱۶۷	۳۲	۳۴	۸	۵۳	۴۰	فراوانی	۱۸ • آموزش بخش دوم کتاب در سی‌وسه روز پشت سرهم به تسلط دانش‌آموزان در روخوانی قرآن کمک می‌کند.
		%۱۰۰	%۱۹/۲	%۲۰/۴	%۴/۸	%۳۱/۷	%۲۴	درصد	
۱۰	۲/۶۰	۱۶۶	۱۷	۲۸	۲۷	۵۹	۳۵	فراوانی	۱۹ • بخش عمده‌ای از مطالب آموزش سی‌وسه روز یادآوری و تکراری است، می‌توان آن‌ها را محدود یا حذف کرد.
		%۱۰۰	%۱۰/۲	%۱۶/۹	%۱۶/۳	%۳۵/۵	%۲۱/۱	درصد	
۱۲	۲/۳۸	۱۶۷	۹	۳۸	۹	۶۲	۴۹	فراوانی	۲۰ • در پایان بخش دوم کتاب (آموزش سی‌وسه روز) اکثر دانش‌آموزان می‌توانند آیات قرآن را شمرده و آرام بخوانند.
		%۱۰۰	%۵/۴	%۲۲/۸	%۵/۴	%۳۷/۱	%۲۹/۳	درصد	
۷	۲/۸۱	۱۶۶	۱۴	۴۴	۱۸	۷۶	۱۴	فراوانی	۲۱ • اکثر دانش‌آموزان در این پایه به حفظ سوره‌ها علاقه نشان می‌دهند.
		%۱۰۰	%۸/۴	%۲۶/۵	%۱۰/۸	%۴۵/۸	%۸/۴	درصد	
۴	۲/۹۱	۱۶۳	۱۹	۴۹	۱۳	۶۲	۲۰	فراوانی	۲۲ • اکثر دانش‌آموزان در این پایه به‌راحتی سوره‌ها را حفظ می‌کنند.
		%۱۰۰	%۱۱/۷	%۳۰/۱	%۸	%۳۸	%۱۲/۳	درصد	
		۲/۴۶	وضعیت کلی محتوای کتاب قرآن سوم ابتدایی						

بر اساس جدول ۳، در برنامه درسی قرآن در بخش محتوا عملکرد ضعیفی وجود دارد. چنان‌که ملاحظه می‌شود، با احتساب میانگین ۳ در این بخش، میانگین نظر معلمان درباره محتوای کتاب قرآن پایه سوم ابتدایی ۲/۴۶ است. به بیان دیگر، تقریباً تمامی معلمان در این خصوص کاملاً مخالف یا مخالف بوده‌اند.

همچنین در مصاحبه با ۴۸ نفر از معلمان در چهار استان و جلسات هم‌اندیشی با حضور ۳۲ نفر سرگروه آموزشی و معلم مجرب در استان‌های هدف کتاب‌های درسی قرآن دوره اول ابتدایی در کل از منظر مؤلفه‌های متعددی بررسی شد. معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره مناسب بودن مطالب مقدمه کتاب‌های قرآن بیان کردند که مقدمه خوب و کاربردی است و اگر خوانده شود، مطالب فوق‌العاده

خوبی دارد. در واقع آنچه جزء نیازهای اولیه یاددهی - یادگیری محسوب می‌شود آمده است، اما در مورد فهرست‌های ارزشیابی و اهداف تقریباً چیزی به چشم نمی‌خورد.

درباره تناسب آیات و عبارات (از نظر سادگی، کوتاهی و بلندی عبارات، حجم کلی آن‌ها) با توان و آمادگی ذهنی و تجربی دانش‌آموزان باور بر این بود که در پایه اول آیات کوتاه است، اما برای دانش‌آموزانی که تازه در حال آموزش خواندن خط فارسی‌اند کار دشواری است. در پایه دوم هم بچه‌ها خیلی خوب نمی‌توانند بخوانند. در این پایه هم آیات و هم پیام‌های قرآنی برای بچه‌ها قابل فهم و جذاب نیست. در پایه سوم بعضی آیات بسیار طولانی است به طوری که بعضی از بچه‌ها هنگام خواندن و در پایان آیات خسته می‌شوند. برای نمونه، صفحه ۳۹ کتاب درسی قرآن پایه سوم ابتدایی بسیار سنگین است و بهتر است عبارات و آیات کوتاه‌تری برای آموزش انتخاب شوند.

معلم‌ان و سرگروه‌های آموزشی درباره مناسب بودن پیام‌های قرآنی و داستان‌ها با توان دانش‌آموزان بیان کردند که پیام‌های قرآنی تصاویر مناسبی ندارند. بچه‌ها طولانی بودن پیام‌ها را دوست ندارند. هر چه پیام‌ها کوتاه‌تر باشند برای بچه‌ها جذاب‌ترند. بعضی پیام‌ها قابل استفاده و قابل فهم‌اند. اگر معنی پیام‌ها ملموس‌تر باشد بچه‌ها ارتباط بهتری برقرار می‌کنند. در مورد داستان‌ها هم باید گفت که بچه‌ها داستان‌ها را دوست دارند، اما بعضی از داستان‌ها تکراری است. یک داستان در دو پایه تکرار شده است. داستان‌های اول کتاب قابل فهم است، ولی داستان‌های انتهایی قابل درک و فهم و مناسب سن بچه‌ها نیست. مفهوم برخی از داستان‌های پیامبران برای این سن قابل درک نیست.

درباره ارتباط منطقی میان درس‌های کتاب و اجزای آن (آیا درس‌های کتاب و اجزای آن منظم با توالی مشخص ارائه شده است؟ مثلاً، درس سوم پیش‌نیاز درس چهارم است و الی آخر) نظر بر این بود که میان بخش قواعد و بعضی از داستان‌های سریالی ارتباط منطقی وجود دارد، ولی در اغلب موارد ارتباطی وجود ندارد.

معلم‌ان و سرگروه‌های آموزشی درباره هماهنگی تصاویر با محتوای درس بیان کردند که تصاویر هماهنگ است، ولی جذاب نیست. تصاویر بچه‌ها را جذب نمی‌کند. ضمن اینکه میزان استفاده از تصاویر بسیار کم است و یکی از مهم‌ترین نقطه‌ضعف‌های کتاب این است که قواعد همراه با تصویر نیست. هیچ‌کدام از قواعد مربوط به ساکن، تشدید، حروف ناخوانا و غیره به‌ویژه در کتاب قرآن پایه دوم تصویر ندارند. همچنین درباره جذاب بودن تصاویر برای دانش‌آموزان بیان کردند که تصاویر کتاب واضح نیست و جذابیت ندارد. مانند صفحه ۶۱ کتاب درسی پایه دوم که در آن تصاویر داستان حضرت نوح گویا نیست. انسان‌های داخل کشتی شبیه روح‌اند. باینکه قفسه حیوانات مجزا است در تصویر چندان مشخص نیست. پسر حضرت نوح دستش را دراز کرده، در حالی که این تصویر در واقعیت رخ نداده است. در صفحه ۸۷ کتاب درسی شکوه و عظمت بتکده به‌خوبی به تصویر نیامده و شبیه خرابه است، در حالی که در داستان بیان شده است که به بتکده‌ها بسیار اهمیت می‌دادند. در صفحه ۶۵ کتاب

درسی پایه دوم درس اصحاب فیل، فیل و ابابیل وجود ندارد و صفحه ۷۴ کتاب هم نیاز به بررسی دارد. در مجموع می‌توان گفت تصاویر کتاب درسی دوم و سوم بسیار کم است و امکان تصویرخوانی بسیار اندک است.

درباره تناسب سوره‌ها (از نظر دشواری سوره، تعداد آن در کل کتاب و طول آن‌ها) با توان دانش‌آموزان نظر بر این بود که در پایه اول تعداد سوره‌ها بسیار زیاد است و برای حفظ کردن مناسب است، اما در پایه دوم سوره‌ها بسیار طولانی است. مانند سوره انشراح، در صفحه ۷۸، که برای بچه‌ها در آن سن بسیار سنگین است، چون دانش‌آموز هنوز شمرده‌خوانی را کامل بلد نیستند و توانایی روخوانی و روان‌خوانی را ندارند. شایان ذکر است، با توجه به تغییرات ایجادشده در افکار و عقاید اولیا، حفظ کردن آیات برای بچه‌ها دشوار است.

نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره فعال شدن دانش‌آموز با توجه به محتوای درس این بود که هیچ‌گونه فعالیت و دست‌ورزی یا رنگ‌آمیزی یا بحثی در کتاب قرآن وجود ندارد که دانش‌آموزان را به چالش بکشاند و بچه‌ها به‌طور خودکار کتاب را باز نمی‌کنند تا مطالعه کنند. فقط روش معلم است که می‌تواند جاذبه ایجاد کند.

درباره میزان حجم محتوا در یک موضوع (تکرار مطالب در یک موضوع که برای دانش‌آموزان خسته‌کننده باشد) نظر بر این بود که شکل و ساختار کتاب کاملاً کلیشه‌ای و تکراری است و موجب خستگی بچه‌ها می‌شود. تکراری بودن ساختار و طراحی یک‌شکل تمام دروس برای بچه‌ها خسته‌کننده است و خلاقیت را از آن‌ها می‌گیرد.

نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره مناسب بودن رسم‌الخط آیات این بود که متفاوت بودن خط کتاب درسی قرآن با مصحف باعث شده است که بچه‌ها در خواندن کتاب قرآن با مشکل مواجه شوند. ضمن اینکه در کتاب از رسم‌الخط‌های متفاوتی استفاده شده است. در بعضی از صفحات خط قرآن را فارسی کرده‌اند و در صفحات دیگر خط مصحف گذاشته‌اند که این کار خواندن را سخت می‌کند. انتخاب اندازه قلم هم به گونه متفاوتی است زیرا در صفحاتی که فونت ریز است خواندن مشکل است. ضمناً در پایه سوم رنگ حروف ناخوانا اشتباه آمده است.

از نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی دشوارترین بخش محتوای کتاب برای دانش‌آموزان روخوانی، قواعد و قرائت است. اکثر دانش‌آموزان در اتصالات، حروف ناخوانا، پایه همزه، تشدید، تنوین و ساکن اشکال دارند. علت این امر هم حجم زیاد تکلیفی است که از دانش‌آموز در دوره اول خواسته می‌شود و جالب است که مطالب کتاب قرآن در دوره دوم کمتر و آسان‌تر است.

نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره میزان جالب بودن سرودها و شعرهای کتاب برای کودک این بود که کتاب پایه اول ابتدایی مناسب است، ولی کلاس دوم و سوم اصلاً مناسب نیست و تصویر و شعر بسیار کم به کار رفته است. همچنین درباره میزان جذاب بودن مبحث انس با قرآن در

خانه بر آن بودند که این بخش اصلاً جذابیتی ندارد و محتوای آن یکنواخت و تکراری است. دربارهٔ میزان جذاب بودن مبحث قرآن در تابستان تأکید داشتند که تقریباً همهٔ اولیا و معلمان می‌دانند این قسمت مفید نیست و مبحثی اضافه است و جز اسراف در کاغذ و سنگینی کیف دانش‌آموزان ثمری ندارد.

پس از بررسی آراء دربارهٔ کتاب‌های قرآن دورهٔ اول ابتدایی، سؤال‌هایی ویژهٔ محتوای هریک از پایه‌ها طرح شد و ابعاد موضوع مورد بحث و تبادل نظر و جمع‌بندی قرار گرفت. نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی دربارهٔ شروع آموزش روخوانی و قرائت قرآن از پایهٔ اول این بود که آموزش روخوانی به سال دوم انتقال یابد. بهتر است بچه‌ها ابتدا کامل با الفبای فارسی آشنا شوند، سپس به خواندن قرآن بپردازند و هم‌زمان دو تکلیف پیچیده را بر آن‌ها تحمیل نکنیم. اگر در پایهٔ اول از داستان‌های قرآنی همراه با مفاهیمی چون راست‌گویی، امان‌داری، صداقت و غیره استفاده شود، نتیجهٔ بسیار مطلوبی دارد. شنیدن صوت دلنشین و صرفاً دیدن صامت و مصوت‌های رنگی می‌تواند در ایجاد آمادگی برای روخوانی قرآن در سال‌های بعد تأثیر بیشتری داشته باشد.

معلمان و سرگروه‌های آموزشی اعتقاد داشتند که آموزش روخوانی در پایهٔ اول، به دلیل وجود حروف مشترک میان زبان فارسی و عربی، می‌تواند در ارتقای خواندن درس فارسی کمک کند. البته این نگاه هم وجود دارد که این فارسی است که به روخوانی قرآن کمک می‌کند. معمولاً دانش‌آموزانی که روخوانی فارسی خوبی دارند در خواندن قرآن هم موفق هستند. البته چون روخوانی قرآن به صورت بخش‌بخش است در ترکیب‌خوانی تأثیر دارد.

معلمان و سرگروه‌های آموزشی دربارهٔ آموزش روخوانی قرآن بدون درک معنا بر آن بودند که، با توجه به اهمیت سهم درک معنا در خواندن، این رویه دارای ایرادات بسیاری است زیرا از آنجایی که آیات برای بچه‌ها قابل درک نیست، علاقه‌ای به یادگیری آن ندارند و مسلماً دانش‌آموزان با درک مفهوم و معنی آیه اشتیاق بیشتری به یادگیری پیدا می‌کنند. نکتهٔ مهم دیگر این تناقض است که رویکرد، علاقه و انس با قرآن است، ولی معنی کنار گذاشته شده است. ضمن اینکه اگر آموزش قرآن با درک معنا باشد، اثرش در زندگی روزمرهٔ دانش‌آموزان بسیار بیشتر است. خود دانش‌آموزان هم از اواخر پایهٔ اول که با کلمات و عبارات قرآنی مواجه می‌شوند بلافاصله می‌گویند: «می‌شه این‌ها رو معنی کنید» و در این مرحله خودشان احساس نیاز می‌کنند.

معلمان و سرگروه‌های آموزشی دربارهٔ قاعده‌محور بودن درس کتاب قرآن دوم ابتدایی بر آن بودند که قاعده‌محور بودن مناسب نیست و باعث کاهش جذابیت کتاب و انس کمتر دانش‌آموزان با آن می‌شود. بهتر است همهٔ اجزای درس هماهنگ باشند، چون باعث یادگیری بهتر می‌شود. به نظر می‌آید چون معنی کنار گذاشته شده است، این مسئله که اجزای درس از نظر معنایی همدیگر را پوشش دهند مورد توجه قرار نگرفته است.

معلم‌ان و سرگروه‌های آموزشی درباره سازماندهی (چینش و ترتیب) کتاب قرآن سوم که از سه بخش تشکیل شده باور داشتند که این نوع چینش خسته‌کننده است و اگر بخواهیم با همین وضع چینش کنیم، بهتر است ابتدا داستان‌ها سپس طرح سی‌وسه‌روزه و در آخر نماز باشد. اما بهترین شکل این است که هر درس با استفاده از بافت معنایی خاصی شامل داستان، آموزش نماز و آیات تنظیم و طراحی شود. اجرای طرح سی‌وسه‌روزه، با توجه به اینکه جدول زمانی آموزش قرآن سوم سه ساعت در هفته (یک روز در میان) است، در صورتی می‌تواند جذاب باشد که محتوای هر جلسه ۴۵ دقیقه‌ای دارای بخش‌های متنوع‌تری مثل داستان باشد. یا آنکه در طراحی و تصویرگری از جاذبه‌های بصری بیشتری استفاده شود و همچنین معنای عبارات نیز جایگاهی در فرایند آموزش داشته باشند. اما از آنجاکه به این امور توجهی نشده، این بخش بسیار خسته‌کننده شده است و هر قدر معلم سعی می‌کند به روش‌های متفاوت کلاس را جذاب کند. در پایان ۳۳ روز بچه‌ها گفته‌اند: «چه خوب که تمام شد و راحت شدیم». ضمن اینکه اجرای این طرح با واکنش منفی برخی از والدین هم مواجه بوده است.

۲. نظر دانش‌آموزان درباره کتاب درسی

● **وضع موجود کتاب درسی در برنامه درسی قرآن در دوره اول ابتدایی از نگاه دانش‌آموزان چگونه است؟**

در مصاحبه ساختارمند با ۲۹۵ نفر از دانش‌آموزان، نظر آن‌ها را درباره محتوا جویا شدیم. دانش‌آموزان در پاسخ به پرسش‌هایی که درباره محتوا بود، به شرح زیر پاسخ دادند:

جدول ۴. علاقه دانش‌آموز به قرآن

کتاب قرآن را دوست دارید؟	فراوانی	درصد از کل	درصد اظهار شده
بله	۲۸۴	۹۶/۳	۹۶/۳
خیر	۱۰	۳/۴	۳/۴
۴	۱	۰/۳	۰/۳
جمع	۲۹۵	۱۰۰	۱۰۰

بر اساس جدول ۴، ۲۸۴ دانش‌آموز (۹۶/۳ درصد) به کتاب قرآن اظهار علاقه کرده‌اند و فقط ۱۰ نفر از دانش‌آموزان (۳/۴ درصد) بی‌علاقه بوده‌اند. علت اظهار علاقه دانش‌آموزان به کتاب قرآن، که اطلاعات کیفی بود، کدگذاری شد و تحلیل آن در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵. علت علاقه دانش آموز به قرآن

درصد اظهار شده	درصد از کل	فراوانی	چرا کتاب قرآن را دوست دارید؟
۵/۸	۵/۴	۱۶	داستان
۰/۷	۰/۷	۲	تصاویر
۸/۳	۷/۸	۲۳	سوره
۶۷/۱	۶۳/۱	۱۸۶	پاسخ کلیشه‌ای
۰/۴	۰/۳	۱	داستان و تصویر
۴/۳	۴/۱	۱۲	پیام قرآنی
۲/۵	۲/۴	۷	پیام و سوره
۵/۴	۵/۱	۱۵	روخوانی قرآن
۱/۴	۱/۴	۴	داستان و پیام قرآنی
۲/۲	۲	۶	داستان و سوره
۱/۸	۱/۷	۵	شعر
۱۰۰	۹۳/۹	۲۷۷	جمع
	۶/۱	۱۸	بدون پاسخ
	۱۰۰	۲۹۵	جمع

چنان که ملاحظه می‌شود، از ۲۷۷ دانش آموز ۱۸۶ نفر (۶۷/۱ درصد) پاسخ کلیشه‌ای داده‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد درصد بالای علاقه دانش آموز نشان‌دهنده جایگاه قرآن به‌منزله کتاب مقدس آسمانی نزد مسلمانان است. علاقه دانش‌آموزان به بخش‌های کتاب قرآن، که اطلاعات کیفی بود، کدگذاری شد و تحلیل آن در جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶. بخش‌های کتاب قرآن به ترتیب علاقه دانش‌آموزان

درصد اظهار شده	درصد از کل	فراوانی	کدام قسمت کتاب قرآن را دوست داری؟
۶/۱	۶/۱	۱۸	سوره
۱	۱	۳	تصاویر
۱۵/۴	۱۵/۳	۴۵	پیام قرآنی
۲۶/۶	۲۶/۴	۷۸	داستان
۱/۷	۱/۷	۵	سوره و پیام
۲۷	۲۶/۸	۷۹	روخوانی
۷/۲	۷/۱	۲۱	همه بخش‌ها
۴/۸	۴/۷	۱۴	پیام و داستان
۱	۱	۳	نماز
۱	۱	۳	انس با قرآن
۱	۱	۳	داستان، پیام و سوره
۶/۱	۶/۱	۱۸	روخوانی، پیام و داستان
۰/۳	۰/۳	۱	داستان، سوره
۰/۳	۰/۳	۱	شعرها
۰/۳	۰/۳	۱	پیام و نماز
۱۰۰	۹۹/۳	۲۹۳	جمع
	۰/۷	۲	بدون پاسخ
	۱۰۰	۲۹۵	جمع

چنان که ملاحظه می‌شود، بیشترین علاقه دانش‌آموزان به روخوانی قرآن و داستان‌هاست. به نظر می‌آید تعریف دانش‌آموز از آموزش قرآن مساوی با روخوانی است که اکثراً آن را بیان می‌کنند و البته داستان که متناسب با رده سنی آن‌هاست.

جدول ۷. نیازسنجی دانش آموز درباره کتاب قرآن

درصد اظهارشده	درصد از کل	فراوانی	دوست داشتنی کتاب قرآنت چطوری باشد؟
۳۲/۴	۳۲/۲	۹۵	همین طور که هست باشد.
۱	۱	۳	سوره، داستان و تصاویر بیشتر باشد.
۲/۷	۲/۷	۸	سوره و تصاویر بیشتر باشد.
۳۵/۳	۳۵/۳	۱۰۴	تصویرگری جذاب، رنگ‌های بیشتر و شاد، صفحه‌آرایی بهتر
۰/۷	۰/۷	۲	سوره، پیام و تصاویر بیشتر باشد.
۵/۸	۵/۸	۱۷	داستان بیشتر
۰/۳	۰/۳	۱	مطلب در بافت داستانی باشد. مثلاً داستان خانواده‌ای که قرآن می‌خوانند.
۰/۳	۰/۳	۱	آیه‌ها بیشتر باشد.
۲/۷	۲/۷	۸	داستان و پیام قرآنی بیشتر باشد.
۱/۷	۱/۷	۵	داستان و تصاویر زیبا بیشتر باشد.
۰/۷	۰/۷	۲	پاسخ کلی
۱/۴	۱/۴	۴	شعرها بیشتر باشد.
۰/۳	۰/۳	۱	داستان، سوره و پیام بیشتر
۱۰/۶	۱۰/۶	۳۱	ساده‌تر و کم حجم‌تر باشد.
۰/۳	۰/۳	۱	خط‌های آبی نباشد.
۱	۱	۳	معنی آیات باشد.
۰/۳	۰/۳	۱	چند صفحه خالی در اختیار دانش آموز باشد تا خودش پر کند.
۰/۳	۰/۳	۱	مسابقه داشته باشد.
۱	۱	۳	روی آیات پوششی باشد که بدون وضو بتوانیم به آیات دست بزنیم.
۱۰۰	۹۹/۳	۲۹۳	جمع
	۰/۷	۲	بدون پاسخ
	۱۰۰	۲۹۵	جمع

نظر دانش‌آموزان درباره چگونگی کتاب قرآن، که اطلاعات کیفی بود، کدگذاری شد و تحلیل آن در جدول ۷ ارائه شده است. چنان‌که ملاحظه می‌شود، اولین خواسته دانش‌آموزان مربوط به بخش هنری کتاب است. به بیان دیگر، ۱۰۴ دانش‌آموز (۳۵/۵ درصد) خواسته‌اند تصاویر و صفحه‌آرایی کتاب جذاب‌تر شود.

جدول ۸. میزان اجرای فعالیت قرآن در تابستان

درصد اظهار شده	درصد از کل	فراوانی	آیا بخش قرآن در تابستان کتابت را می‌شناسی؟ آیا در تابستان آن را انجام دادی؟ چقدر دوست داشتی؟
۱۹/۶	۱۴/۲	۴۲	پایه اول به قرآن در تابستان نرسیده‌اند.
۹/۸	۷/۱	۲۱	بله
۷۰/۶	۵۱/۲	۱۵۱	خیر
۱۰۰	۷۲/۵	۳۱۴	جمع
	۲۷/۵	۸۱	بدون پاسخ
	۱۰۰	۲۹۵	جمع

بر اساس جدول ۸، ۱۵۱ نفر از دانش‌آموزان (۷۰/۶ درصد) اصلاً بخش قرآن در تابستان را نمی‌شناسند و فقط ۲۱ نفر (۹/۸ درصد) اظهار آشنایی کرده‌اند. بر اساس این یافته، حجم بالایی از صفحات انتهای کتاب قرآن در هر پایه نتیجه آموزشی و تربیتی ندارد و جز اسراف کاغذ و سنگین شدن کیف دانش‌آموز پیامدی نداشته است.

۳. نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره کتاب گویا

- وضع موجود کتاب گویا در برنامه درسی قرآن در دوره اول ابتدایی از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟

یکی از اجزای محتوای آموزش قرآن کتاب گویاست که آرای معلمان درباره آن به شرح

ذیل است:

جدول ۹. وضعیت عناصر ارزیابی کتاب گویا در آموزش قرآن از نگاه معلمان (فراوانی، درصد، میانگین و ترتیب)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم	فراوانی	وضعیت
۷	۱/۷۹	۲۹۶	۳	۱۴	۱۹	۱۴۳	۱۱۷	فراوانی	● استفاده از کتاب گویا جریان آموزش و یادگیری را تسهیل می‌کند.
		%۱۰۰	%۱	%۴/۷	%۶/۴	%۴۸/۳	%۳۹/۵	درصد	
۶	۱/۸۱	۲۹۷	۷	۱۱	۲۵	۱۲۹	۱۲۵	فراوانی	● بخش آموزش با کتاب گویا برای دانش‌آموزان جذاب است.
		%۱۰۰	%۲/۴	%۳/۷	%۸/۴	%۳۴/۴	%۴۲/۱	درصد	
۳	۳/۰۶	۲۹۲	۳۵	۸۴	۶۰	۹۰	۲۳	فراوانی	● استفاده از کتاب گویا زمان‌بر است.
		%۱۰۰	%۱۲	%۲۸/۸	%۲۰/۵	%۳۰/۸	%۷/۹	درصد	
۴	۲/۴۵	۲۸۳	۱۳	۵۹	۳۰	۱۲۰	۶۱	فراوانی	● استفاده از کتاب گویا به‌سادگی و سهولت در کلاس امکان‌پذیر است.
		%۱۰۰	%۴/۶	%۲۰/۸	%۱۰/۶	%۴۲/۴	%۲۱/۶	درصد	
۱	۳/۰۸	۲۷۹	۳۳	۹۷	۳۶	۸۴	۲۹	فراوانی	● تکرار عبارات (سه بار) برای دانش‌آموزان خسته‌کننده است.
		%۱۰۰	%۱۱/۸	%۳۴/۸	%۱۲/۹	%۳۰/۱	%۱۰/۴	درصد	
۵	۲/۱۱	۲۸۳	۹	۲۴	۲۸	۱۵۱	۷۱	فراوانی	● لحن قاری برای آموزش مناسب است.
		%۱۰۰	%۳/۲	%۸/۵	%۹/۹	%۵۳/۴	%۲۵/۱	درصد	
۴	۲/۲۶	۲۷۵	۱۵	۲۸	۳۴	۱۳۵	۶۳	فراوانی	● سرعت خواندن قاری برای آموزش مناسب است.
		%۱۰۰	%۵/۵	%۱۰/۲	%۱۲/۴	%۴۹/۱	%۲۲/۹	درصد	
								۲/۳۷	وضعیت کلی کتاب گویا

بر اساس جدول ۹، برنامه درسی قرآن در بخش کتاب گویا عملکرد ضعیفی داشته است. چنان‌که ملاحظه می‌شود، با احتساب میانگین ۳ در این بخش، میانگین نظر معلمان درباره کتاب گویا ۲/۳۷ است. به بیان دیگر، تقریباً تمامی معلمان در این خصوص کاملاً مخالف یا مخالف بوده‌اند.

نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره کتاب گویا این است که به لحاظ تسهیل آموزش و یادگیری دانش‌آموزان کاربردی نیست. با توجه به ملاک سادگی و سهولت استفاده، سی‌دی کتاب گویا اغلب در ابزارهای هوشمند باز نمی‌شود و اکثراً بلااستفاده است. به لحاظ محتوایی درس به‌درس نیست و اگر با صدای قاریان متفاوت باشد، از یکنواختی خارج می‌شود. همچنین جذابیت ندارد، یکنواخت است و سه بار تکرار خستگی‌آور و وقت‌گیر است. انتخاب دفعات اگر به دلخواه باشد، بهتر است. در بیشتر

مدارس از کتاب گویا چندان استفاده نمی‌شود و بیشتر از نرم‌افزار مؤسسات خصوصی استفاده می‌شود. سرعت و لحن قاری برای آموزش کیفیت لازم را ندارد، لحن کودکانه نیست و صوت قاری نیز چندان جالب نیست و بچه‌ها را جذب نمی‌کند.

۳. نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره‌ی لوحه‌های آموزشی مقوایی

● وضع موجود لوحه‌ی آموزشی مقوایی در برنامه‌ی درسی قرآن در دوره‌ی اول ابتدایی از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟

یکی از اجزای محتوا، لوحه‌های آموزشی است که آرای معلمان درباره‌ی آن به شرح زیر آمده است:

جدول ۱۰. وضعیت عناصر ارزیابی لوحه‌های آموزشی مقوایی در آموزش قرآن از نگاه معلمان (فراوانی، درصد، میانگین و ترتیب)

رتب	رتب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم	فراوانی	درصد
۱	۵	۱/۶۸	۳۱۲	۴	۱۵	۱۷	۱۱۸	۱۵۸	استفاده از لوحه‌های آموزشی مقوایی جریسان آموزش و یادگیری دانش‌آموزان را تسهیل می‌کند.	۵۰/۱۶
۲	۴	۱/۸۶	۳۱۱	۶	۲۱	۲۰	۱۴۱	۱۲۳	بخش آموزش با لوحه‌های مقوایی برای دانش‌آموزان جذاب است.	۳۹/۵
۳	۱	۲/۹۵	۲۹۵	۲۷	۱۰۹	۳۳	۷۴	۵۲	استفاده از لوحه‌های آموزشی مقوایی زمان‌براست.	۱۷/۶
۴	۲	۲/۳۵	۳۰۱	۱۹	۵۴	۲۲	۱۲۴	۸۲	استفاده از لوحه‌های آموزشی مقوایی به‌سادگی و سهولت در کلاس امکان‌پذیر است.	۲۷/۲
۵	۳	۲/۲۱	۳۰۱	۱۱	۳۶	۲۳	۱۶۵	۶۶	حجم و محتوای (کلمات و عبارت‌های) لوحه‌های آموزشی مقوایی مناسب است.	۲۱/۹
										۲/۵۳
										وضعیت کلی لوحه‌های آموزشی مقوایی

بر اساس جدول ۱۰، در برنامه‌ی درسی قرآن در بخش لوحه‌های آموزشی عملکرد ضعیفی وجود دارد. چنان‌که ملاحظه می‌شود، با احتساب میانگین ۳ در این بخش، میانگین نظر معلمان درباره‌ی لوحه‌ها ۲/۵۳ است. به بیان دیگر تقریباً تمامی معلمان در این خصوص کاملاً مخالف یا مخالف بوده‌اند.

نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی دربارهٔ لوحه‌های آموزشی مقوایی این است که به لحاظ تسهیل جریان آموزش و یادگیری دانش‌آموزان پایهٔ اول بسیار مؤثرند. از نظر جذابیت لوحه‌ها قبلاً برای دانش‌آموزان جذاب بودند، ولی اکنون نرم‌افزارهای جذاب‌تری به بازار آمده که مناسب‌ترند. در واقع لوحه‌ها برای مدارس و مناطقی که در آن‌ها امکان استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتالی وجود ندارد قابل استفاده است، ولی در مدارس مجهز نرم‌افزارها جذاب‌ترند.

دربارهٔ زمان‌بر نبودن استفاده از لوحه‌های آموزشی مقوایی، معلمان و سرگروه‌های آموزشی بیان کردند در صورتی که لوحهٔ مناسب در کلاس موجود باشد، روی پایه نصب شده باشد، اندازهٔ فونت درشت باشد برای اینکه دانش‌آموزان به راحتی بتوانند ببینند و معلم بتواند از لوحه استفاده کند چندان زمان‌بر نیست. البته از آنجایی که در اکثر موارد این شرایط فراهم نیست زمان‌بر است. همچنین از لحاظ سادگی و سهولت استفاده مشکل نصب دارند. لوحه‌ها پایه ندارند و معلم به سختی می‌تواند آن‌ها را مقابل دید دانش‌آموز قرار دهد. همچنین اندازهٔ فونت نوشته‌ها در لوحه‌ها بسیار ریز است و برای انتهای کلاس مناسب نیست. در مدرسه فقط یک لوحه است که همین موضوع امکان استفاده از آن را دشوار می‌کند. لوحه‌ها باید مدام جابه‌جا شوند و چون مقوایی است، دوام ندارد و زود پاره و فترهای آن خراب می‌شود. شکل لوحه‌ها به گونه‌ای است که امکان استفاده از آن را سخت می‌کند، مثلاً ابعاد بزرگ برگه‌ها سیمی شده است که به سختی ورق زده می‌شود.

۴. نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی دربارهٔ کتاب راهنمای معلم

● وضع موجود کتاب راهنمای معلم در برنامهٔ درسی قرآن در دورهٔ اول ابتدایی از نگاه معلمان و سرگروه‌های آموزشی چگونه است؟

نظر معلمان دربارهٔ کتاب راهنمای معلم به‌منزلهٔ جزئی دیگر از محتوای آموزش قرآن به شرح زیر است:

جدول ۱۱. وضعیت عناصر ارزیابی کتاب راهنمای معلم در آموزش قرآن از نگاه معلمان (فراوانی، درصد، میانگین و ترتیب)

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالقم	کاملاً مخالفم		
۱	۲/۵۱	۳۱۱	۳۲	۵۵	۲۲	۱۳۴	۶۸	فراوانی	● کتاب راهنما در دسترس معلمان است.
		%۱۰۰	%۱۰/۳	%۱۷/۷	%۷/۱	%۴۳/۱	%۲۱/۹	درصد	
۲	۲/۴۰	۳۰۸	۱۳	۳۷	۵۹	۱۴۹	۵۰	فراوانی	● محتوای کتاب معلم کاربردی است.
		%۱۰۰	%۴/۲	%۱۲	%۱۹/۲	%۴۸/۴	%۱۶/۲	درصد	

جدول ۱۱. (ادامه)

رتبه‌بندی میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم		
۶	۲/۰۸	۳۱۰	۴	۲۲	۴۷	۱۵۸	۷۹	فراوانی	۳ ● روش پیشنهادی در کتاب معلم برای آموزش روخوانی (نحوه اشاره صحیح در لوحه) مناسب است.
		%۱۰۰	%۱/۳	%۷/۱	%۱۵/۲	%۵۱	%۲۵/۵	درصد	
۴	۲/۲۱	۳۱۱	۹	۳۰	۴۲	۱۶۷	۶۳	فراوانی	۴ ● روش پیشنهادی در کتاب معلم برای آموزش قرائت (گوش دادن به قرائت الگو) مناسب است.
		%۱۰۰	%۲/۹	%۹/۶	%۱۳/۵	%۵۳/۷	%۲۰/۳	درصد	
۳	۲/۳۸	۳۰۸	۸	۴۸	۴۵	۱۶۰	۴۷	فراوانی	۵ ● کتاب معلم در آموزش پیام قرآنی روش‌های بحث و گفت‌وگو، بارش فکری و سایر روش‌های فعال را به‌خوبی بیان کرده است.
		%۱۰۰	%۲/۶	%۱۵/۶	%۱۴/۶	%۵۱/۹	%۱۵/۳	درصد	
۵	۲/۱۸	۳۰۸	۷	۲۴	۵۱	۱۶۰	۶۶	فراوانی	۶ ● کتاب معلم در آموزش داستان‌ها روش قصه‌گویی را به‌خوبی بیان کرده است.
		%۱۰۰	%۲/۳	%۷/۸	%۱۶/۶	%۵۱/۹	%۲۱/۴	درصد	
		%۱۰۰	%۲/۴	%۱۱/۶	%۲۴/۶	%۴۱/۶	%۱۹/۸	درصد	
۲/۲۹		وضعیت کلی کتاب راهنمای معلم، روش تدریس و ارزشیابی							

بر اساس جدول ۱۱، عملکرد برنامه درسی قرآن در بخش کتاب راهنما ضعیف بوده است. چنان‌که ملاحظه می‌شود، با احتساب میانگین ۳ در این بخش، میانگین نظر معلمان در این خصوص ۲/۲۹ است. به بیان دیگر تقریباً تمامی معلمان در این مورد کاملاً مخالف یا مخالف بوده‌اند.

نظر معلمان و سرگروه‌های آموزشی درباره کتاب راهنمای معلم این است که کتاب راهنما در دسترس نیست و در برخی مدارس فقط یک جلد در مدرسه وجود دارد. از لحاظ مناسب بودن روش‌های تدریس در کتاب راهنما، در برنامه درسی قرآن، چیزی به نام روش تدریس در درس قرآن وجود ندارد و فقط درباره آموزش از طریق لوحه‌های آموزشی مطالبی گفته شده است که با توجه به پاسخ سؤال‌های قبل کاربردی و جذاب نیست. آنچه در کتاب قرآن دنبال می‌شود فقط روخوانی است نه فکر. بنابراین خبری از روش‌های فعال در آموزش قرآن نیست و فقط به آموزش لوحه پرداخته شده است. این در حالی است که آموزش روخوانی از طریق فایل صوتی از لوحه برای بچه‌ها جذاب‌تر است. بیشترین حجم کتاب در دوره اول ابتدایی به روخوانی اختصاص داده شده است و نمی‌توان مثلاً از روش بارش فکری استفاده کرد. لازمه بارش فکری این است که بچه‌ها مصادیق را بگویند، ولی کتاب در این زمینه فضا سازی لازم را ندارد. حتی تصویری ندارد که بچه‌ها به مصادیق بارش فکری برسند.

■ بحث و نتیجه‌گیری ■

اهمیت قرآن در هدایت انسان سبب می‌شود که در آموزش و پرورش سهم ویژه‌ای به آموزش قرآن اختصاص داده شود. به علت اهمیت موضوع، مقام معظم رهبری (۱۳۸۵) نیز از آموزش و پرورش درخواست کردند که به آموزش قرآن توجه ویژه شود و فرمودند: «قرآن در آموزش و پرورش حقیقتاً مهجور واقع شده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، توقع این بود که کار کارستانی انجام بگیرد. جای حضور قرآن در دوره‌های گوناگون - چه دبستان، چه دبیرستان و چه راهنمایی - واقعاً خالی است. باید فکر بشود. قرآن باید در آموزش و پرورش نهادینه شود.»

در پژوهش حاضر، به منظور ارتقای آموزش قرآن، به ارزشیابی محتوای قرآن دوره اول ابتدایی پرداخته شد. تأکیدات اصول حاکم بر برنامه قصدشده قرآن در بخش محتوا عبارت‌اند از:

- ◀ توجه جدی به موضوع انس و علاقه به قرآن کریم و یادگیری آن در تمام مسائل اعم از تعیین اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی
- ◀ تناسب محتوا با نیازها، علایق و توانایی دانش‌آموزان
- ◀ جذاب و دلپذیر بودن محتوا و روش‌های تدریس با تأکید بر استفاده از هنر به منظور دستیابی هرچه بیشتر به پیامدهای عاطفی آموزشی
- ◀ تأکید بر دستیابی آسان به اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی با در نظر گرفتن اصول روان‌شناسی یادگیری.

محتوای قرآن دوره اول ابتدایی مبتنی بر اهداف برنامه قصدشده قرآن در این دوره است. این اهداف عبارت‌اند از:

- ◀ آشنایی با قرآن کریم به منزله کلام الهی و کتاب آسمانی
- ◀ تقویت انس و علاقه به قرآن کریم و یادگیری آن
- ◀ توانایی روخوانی قرآن به صورت شمرده و آرام از روی مصحف با رسم الخط آموزشی
- ◀ توانایی خواندن آیات کتاب درسی به صورت روان یا آهنگین
- ◀ آشنایی با قواعد ضروری روخوانی قرآن
- ◀ حفظ برخی از سوره‌های کوتاه کتاب درسی
- ◀ آشنایی با برخی از داستان‌های قرآن کریم
- ◀ فراگیری معنای برخی از کلمات ساده و عبارات کوتاه قرآن
- ◀ تقویت علاقه به شنیدن، خواندن و فهم معنای آیات قرآن کریم

- ◀ آشنایی با مفهوم برخی از پیام‌های قرآن
  - ◀ شناخت و تقویت استعداد‌های دانش‌آموزان در گرایش‌های مختلف آموزش قرآن.
- حاصل جمع‌بندی تحلیل کمی و کیفی آرای معلمان، سرگروه‌های آموزشی و دانش‌آموزان درباره محتوای آموزش قرآن در دوره اول ابتدایی نکات زیر است:
- ◀ معلمان در هر سه پایه اول تا سوم، به بخش‌های مختلف محتوا (کتاب درسی، کتاب گویا، راهنمای معلم، لوحه آموزشی)، نمره‌ای زیر میانگین داده‌اند که بسیار تأمل‌برانگیز است. در واقع از نظر معلمان محتوای ارائه شده با وضع مطلوب بسیار فاصله دارد.
  - ◀ محتوای قرآن جذابیت ندارد، بنابراین نمی‌توان انتظار داشت انس با محتوایی ایجاد شود که جاذبه ندارد. جذاب‌تر کردن محتوا و استفاده بیشتر از رنگ‌ها و تصاویر کودکانه در کتاب‌های درسی قرآن بسیار ضرورت دارد. در واقع سهم هنر در ایجاد جذابیت برنامه کاملاً نادیده گرفته شده است.
  - ◀ تنها چیزی که در محتوای کتاب‌های اول تا سوم بسیار به آن تأکید شده روخوانی قرآن است. به بیان دیگر، با توجه به این تأکید، در آموزش قرآن دوره اول ابتدایی نگاهی تک‌بعدی حاکم است. انحصار اهداف به این هدف برای دوره اول مناسب نیست. اما اگر بخواهیم همین هدف را دنبال کنیم، لازم است در نوع، سازماندهی و حجم محتوا بازنگری جدی شود. در حال حاضر بسیاری از دانش‌آموزان از عهده روخوانی قرآن بر نمی‌آیند و چه بسا همین عامل باعث می‌شود از قرآن زده شوند.
  - ◀ روخوانی قرآن، بدون توجه به معنا در دوره اول ابتدایی، در تحقق نیافتن اهداف آموزش قرآن بسیار اثرگذار است. به بیان دیگر، چون محتوای کتاب برای بچه‌ها قابل‌درک نیست، به یادگیری قرآن علاقه‌ای ندارند. مسلماً دانش‌آموزان با درک مفهوم و معنای آیه اشتیاق بیشتری به یادگیری پیدا می‌کنند. بسیار عجیب است که رویکرد برنامه آموزش قرآن، علاقه و انس با قرآن است، ولی معنا کنار گذاشته شده است. اگر آموزش قرآن همراه با درک معنا باشد، اثرش در زندگی روزمره دانش‌آموزان بسیار بیشتر است.
  - ◀ بخش قرآن در تابستان اجرا نمی‌شود و این در حالی است که این قسمت بخش عمده‌ای از صفحات انتهایی کتاب قرآن در هر پایه را دربر گرفته است. به بیان دیگر، این بخش نتیجه آموزشی و تربیتی ندارد و جز اسراف کاغذ و

سنگین شدن کیف دانش آموز پیامدی نداشته است.

◀ کار با لوحه آسان نیست. لوحه‌ها باید مدام جابه‌جا شوند و چون مقوایی‌اند، دوام ندارند و زود پاره و فنرهای آن‌ها خراب می‌شوند. شکل لوحه‌ها به گونه‌ای است که امکان استفاده از آن را سخت کرده است. مثلاً، برگه‌ها در ابعاد بزرگ سیمی شده است که به سختی ورق زده می‌شود.

◀ اندازه فونت روی لوحه باید بسیار بزرگ باشد. اغلب کلاس‌ها بسیار پرجمعیت‌اند و فاصله زیاد لوحه با دانش‌آموزانی که انتهای کلاس نشسته‌اند باعث شده بچه‌ها دید کافی نداشته باشند و دچار مشکل شوند.

◀ لازم است لوحه به تعداد کلاس‌ها در مدرسه باشد. در بسیاری از مدارس لوحه وجود ندارد یا اگر هم هست یک لوحه برای تمام پایه‌هاست. بنابراین هماهنگی برای استفاده از لوحه، آماده کردن و نصب آن بسیار زمان‌بر است.

◀ در اکثر مصاحبه‌ها مشخص شد که معلمان راهنمای معلم ندارند. لازم است کتاب راهنما به تعداد معلمان چاپ شود و همراه با توزیع کتاب درسی در مدارس به دست معلم برسد.

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، محتوای آموزش قرآن همسو با برخی اصول برنامه‌قصدشده نیست. تأکیدی که در اصول برنامه بر جذابیت محتوا شده در تألیف کتاب‌های قرآن دوره اول ابتدایی نادیده گرفته شده و حاصل آن تحقق نیافتن هدف انس و علاقه به قرآن است که هم در اصول و هم در اهداف دوره اول ابتدایی به آن تأکید شده است. به عبارت دیگر، شکاف جدی میان محتوا و هدف نگرشی انس و علاقه به قرآن کاملاً مشهود است.

بر اساس بررسی محتوای آموزش قرآن، بیشترین حجم محتوا به‌منظور ایجاد توانایی روخوانی قرآن و آشنایی با قواعد ضروری روخوانی است. این تأکید بیش از اندازه محتوا بر دو هدف از یازده هدف مصوب برنامه قرآن دوره اول ابتدایی اهداف دیگر را به حاشیه برده است و موجب دل‌زدگی دانش‌آموز شده است. چه دلیلی وجود دارد که در دوره اول ابتدایی برای کودک ۷ تا ۹ ساله میان هدف آشنایی با داستان‌های قرآنی و روخوانی و آشنایی با قواعد آن تعادل وجود نداشته باشد، به‌ویژه آنکه، در اصول حاکم بر برنامه، بر دستیابی آسان به اهداف محتوا، با توجه به روان‌شناسی یادگیری و تناسب محتوا با نیازها، علایق و توانایی دانش‌آموزان تأکید می‌شود.

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، معلمان در هر سه پایه اول تا سوم نمره زیر میانگین به بخش‌های مختلف محتوا داده‌اند. از این‌رو می‌توان دریافت محتوای

تولیدشده متناسب با اصول و اهداف برنامه نیست و با وضع مطلوب فاصله دارد. اگر در تولید محتوای آموزش قرآن دوره اول ابتدایی اصول حاکم بر برنامه در صدر باشد و اهمیت هریک از اهداف برنامه در جای خود مورد توجه قرار گیرد، محتوای پایه اول و دوم ابتدایی بسیار متفاوت خواهد بود. به بیان دیگر، با نگاهی به اهداف قصدشده می‌توان آن‌ها را در سه دسته اهداف نگرشی، دانشی و مهارتی قرار داد. لازم است در پایه اول ابتدایی بر اهداف نگرشی برنامه مانند تقویت انس و علاقه به قرآن کریم و تقویت علاقه به شنیدن، خواندن و فهم معنای آیات قرآن کریم، از طریق داستان‌های قرآنی، بیشترین تمرکز صورت گیرد و با شیبهی ملایم در پایه دوم و سوم سهم اهداف دانشی و مهارتی را بیشتر کرد. در این صورت حجم ارائه مطالب نیز منطقی می‌شود.

یافته‌های پژوهش صفوی (۱۳۹۳) نیز همسو با پژوهش حاضر است. بر اساس نتایج حاصل از پژوهش او دربارهٔ عنصر محتوا، میانگین بررسی محتوای درسی در پایه چهارم ۲/۴۴، در پایه پنجم ۲/۳۸ و در پایه ششم ۲/۳۲ است که در تمام پایه‌ها کمتر از حد انتظار است. در تنظیم فهرست و برای درک بهتر آن عبارات در قالب چهار عنوان اصلی (درگیرسازی محتوا، طراحی پیام، انگیزش و معیارهای عمومی) تفکیک شده‌اند. میانگین این چهار عنوان به ترتیب عبارت‌اند از: ۱/۸۴، ۱/۶۳، ۲/۱۹ و ۳/۳۷. چنان‌که ملاحظه می‌شود، غیر از معیارهای عمومی سه عنوان دیگر کمتر از حد متوسط ۳ هستند.

شعبانی (۱۳۸۲) نیز ضمن نقدهایی که به برنامه آموزش قرآن پنجم ابتدایی مطرح می‌کند موارد زیر را دربارهٔ محتوا پیشنهاد می‌دهد:

- ◀ برای تحقق برنامه قرآن، حجم کتاب در بخش‌های مختلف کاهش پیدا کند و زمان‌بندی برای تدریس در هر بخش بازنگری شود.
- ◀ ساختار داستان‌ها و پیام قرآنی با اعمال روش‌های فعال سازماندهی شود.
- ◀ برای تهیه راهنمای تدریس معلمان در حوزه آموزش قرآن با مشارکت معلمان حرفه‌ای به‌طور جدی کوشش شود. به‌منظور بهسازی برنامه از مشارکت جمعی متخصصان برنامه‌ریزی درسی و میان‌رشته‌ای با عزم دینی و ملی استفاده شود.
- ◀ در یادگیری قرآن همراه با درک مفهوم و معانی آن به‌طور جدی کوشش شود و در عناصر برنامه درسی، برای ارتقای تربیت دینی دانش‌آموزان، به افزایش توانایی استدلال اولویت بیشتری داده شود.

بر اساس یافته‌های طاهری و دانشور (۱۳۸۰)، در ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه آموزش قرآن پایه سوم نیز حجم بالا و سنگین محتوای روخوانی در اجرای موفقیت‌آمیز برنامه اثر معکوس داشته است. با توجه به مطالب یادشده می‌توان نتیجه گرفت که محتوای آموزش قرآن در دوره اول ابتدایی نیازمند بازنگری جدی است.

● پیشنهادات ●

با توجه به نتایج پژوهش حاضر، برای ارتقای محتوای برنامه آموزش قرآن موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

◀ بهترین راه آشنایی دانش‌آموز دوره اول ابتدایی با قرآن و تعالیم آن آموزش در قالب داستان (داستان‌های قرآنی یا داستان‌هایی که بر مبنای تعالیم قرآن نوشته شده‌اند) است. بر اساس پژوهش حاضر و سایر مطالعات ارزشیابی برنامه درسی قرآن (حسنی ۱۳۹۰، ۱۳۹۱؛ طاهری، ۱۳۷۷؛ طاهری و دانشور، ۱۳۸۰)، دانش‌آموزان داستان‌های قرآنی را دوست دارند. بهتر است چند مفهوم قرآنی که کودکان مصداق‌های آن را در زندگی روزمره درک می‌کنند انتخاب شود و با استفاده از تصویر، داستان، شعر و بازی به آموزش غیرمستقیم آن مفاهیم پرداخت و تعداد متنوعی از فعالیت‌ها و موقعیت‌های یادگیری برای آن ترتیب داد تا مفاهیم در نگرش دانش‌آموز و رفتار او نهادینه شوند.

◀ در پایه اول ابتدایی دانش‌آموز از طریق شنیدن قرائت سوره‌های کوتاه و جمع‌خوانی آن‌ها با قرآن آشنا شود و آموزش روخوانی از پایه دوم شروع شود.

◀ پیشنهاد می‌شود برای ایجاد انس بیشتر با قرآن، در پایه اول به جای آموزش رسمی روخوانی قرآن از مفاهیمی چون صداقت، راست‌گویی، امانت‌داری، و غیره در قالب داستان استفاده شود و آموزش روخوانی قرآن به پایه‌های بالاتر انتقال داده شود.

◀ خواندن تعدادی از سوره‌های کوچک و آیات کوتاه قرآن در دوره اول ابتدایی کافی است، نه با لوحه، بلکه با گوش دادن به ترتیل خوانی قرآن، نگاه به آیات و تکرار آن‌ها در حد اعتدال.

◀ تا حد امکان لفظ را از معنا جدا نکنیم و آیات روخوانی را در بافت معنایی مشخصی قرار دهیم.

منابع REFERENCES

- حسنی، محمد. (۱۳۹۰). ارزشیابی کتاب آموزش قرآن اول دبستان. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران.
- حسنی، محمد. (۱۳۹۱). ارزشیابی از کتاب‌های درسی آموزش قرآن پایه دوم و ششم دبستان. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۵). بیانات مقام معظم رهبری در جمع معلمان در روز معلم. دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.
- خوش خلق، ایرج. (۱۳۸۸). گزارش ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه جدید قرآن در دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران.
- سعیدی رضوانی، محمود. (۱۳۷۸). مقایسه تأثیر دو شیوه آموزش قرآن: شیوه معمول و شیوه متکی به روخوانی فارسی بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی در روخوانی قرآن و فارسی. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران.
- شعبانی، زهرا. (۱۳۸۲). ارزشیابی از اجرای آزمایشی برنامه درسی آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران.
- شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. وزارت آموزش و پرورش.
- صفوی، محمدرضا. (۱۳۹۳). طراحی و ارزشیابی اثربخشی الگوی آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی [پایان‌نامه منتشر نشده دکتری]. دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
- طاهری، حسن. (۱۳۷۷). ارزشیابی برنامه درسی آموزش قرآن پایه اول ابتدایی. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران.
- طاهری، حسن و دانشور، میترا. (۱۳۸۰). ارزشیابی از اجرای آزمایشی برنامه درسی آموزش قرآن پایه سوم ابتدایی. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران.
- نباتی، رضا. (۱۳۸۷). سیر آموزش قرآن در دوره تحصیلی ابتدایی طی سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۸۵ [پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد]. دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
- هومن، علی اکبر. (۱۳۷۹). گزارش نهایی طرح ملی ارزشیابی جامع اجرای آزمایشی برنامه آموزش قرآن در پایه‌های اول و دوم ابتدایی کشور در سال تحصیلی ۷۹-۱۳۷۸. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران.

- Zarif, M. M. M., Nurfadilah, M., & Bhasah, A. (2014). Assessing Quranic Reading Proficiency in the j-QAF Programme. *International Education Studies*, 7(6), 1-8.

پی‌نوشت‌ها

1. Cipp
2. J-QAF

3. Mohd Zarif
4. triangulation

5. focus group
6. SPSS

Evaluation of the content of junior primary school Quran curriculum

- Masoume Najafi Pāzoki (PhD), Organization for Educational Research and Planning (OERP)¹
- Seyyed Mohammad Delbari (PhD), Organization for Educational Research and Planning (OERP)²

Abstract

The aim of this research was to evaluate the content elements including textbook, audio book, educational cardboards and teacher's manual in the Quran curriculum of the junior primary school. The research population included students, teachers, classrooms and primary schools of the whole country, and due to the extent of the research population, the purposeful cluster sampling method was used. The research sample consisted of four provinces, 16 schools, 48 classrooms, 353 teachers, 32 educational group leaders and 295 students. The research tools included a quantitative teacher survey questionnaire, a semi-structured teacher interview form, a structured student interview form, and a question form for teachers' focus groups, and to analyze the data, the triangulation model was used. Findings showed that the content of the Quran education is not aligned with some principles and intended objectives of Quran education. In fact, considering that the principles of the curriculum emphasize the attractiveness of the content, this issue has not been taken into account in the compilation of the junior primary school Quran textbooks, which resulted in the non-fulfillment of the objective of developing familiarity and interest in the Quran. The teachers in each of the first to third grades have given below-mean scores to different parts of the content (textbook, audio book, teacher's manual, educational cardboards). In fact, according to the teachers, the presented content is far from the optimal and needs a fundamental revision.

Keywords

Textbook, Audio Book, Educational Cardboard, Teacher's Manual,
Junior Primary School